

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ІНФОРМАЦІЇ ТА
РЕГІОНАЛЬНИХ СТУДІЙ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ Н. Ф.Ржевська
«___» _____ 20__ р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТР

ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 291 «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ, СУСПІЛЬНІ
КОМУНІКАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ»

ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ «МІЖНАРОДНІ
ІНФОРМАЦІЯ»

**Тема: «Вплив інформаційних технологій на масову свідомість в умовах
«гібридної війни»»**

Виконавець: студентка 2 курсу, 208 групи, Міщенко Христина Олександрівна

Керівник: доцент кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій,
к. істор. наук. Боротканич Наталія Петрівна

Нормоконтролер:

_____
(підпис)

_____
(П.І.Б)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ.....	6
1.1. Еволюція явища “інформаційні технології” як предмету дослідження.....	6
1.2. Масова свідомість як об’єкт впливу інформаційних технологій.....	15
1.3. Методи інформаційних технологій для впливу на масову свідомість.....	21
РОЗДІЛ 2. ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ЯВИЩЕ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	29
2.1. Сутність та складові поняття «гібридна війна».....	29
2.2. Інформаційні технології як інструмент гібридної війни.....	39
2.3. Міжнародний досвід застосування інформаційних технологій у гібридних війнах.....	48
РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ГІБРИДНОМУ ПРОТИСТОЯННІ РФ ТА УКРАЇНИ.....	58
3.1. Використання інформаційних технологій Україною під час гібридної війни з Росією.....	58
3.2. Протидія України впливу інформаційним технологіям у протистоянні з РФ на масову свідомість.....	67
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	75

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасні глобалізаційні процеси призвели до формування єдиного світового інформаційного простору, широкого доступу до інформації та інформаційних технологій. Сформоване інформаційне середовище стає фронтом або площиною інформаційних впливів на свідомість суб'єкта.

В останні роки розвинені країни рухаються до інформаційного суспільства, в якому якість життя, соціальні зміни залежать від використання інформації.

У свою чергу, здійснюваний перехід до інформаційного суспільства, заснований на виробництві, розповсюдженні та впровадженні інформації в суспільне буття, управління суспільством викликає соціально - економічні зрушення в суспільстві та впливає на всі сфери людської життєдіяльності.

Технології, які впливають на масову свідомість, механізми їх виникнення і функції вимагають цілеспрямованого вивчення і наукового пояснення, оскільки розуміння їх суті дозволить відслідковувати та коригувати зміни у соціумі.

Слід зазначити, що використання інформаційних технологій для впливу на масову свідомість досить актуальне питання для України, як країни, що перебуває у стані війни. Російська Федерація веде агресивну інформаційну політику проти нашої держави, як на окупованих територіях України, так і на міжнародній арені. Причому, слід зазначити, що інформаційний фактор сучасного асиметричного протистояння між Росією та Україною виступає окремою складовою даного протиборства, і в більшості випадків виявляється не менш важливим, ніж військовий.

Звідси випливає актуальність проведення детального аналізу інформаційних технологій та феномену масової свідомості російсько-українського протистояння як невід'ємної частини новітньої за своєю формою і змістом гібридної війни.

Метою магістерської роботи є вивчення особливості впливу інформаційних технологій на масову свідомість в умовах гібридної війни.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- виявити сутність понять «масова свідомість», «суспільна свідомість», «інформація», «гібридна війна»;

- показати теоретичні підходи до сутності поняття «гібридна війна»;
- встановити місце інформаційного аспекту у веденні гібридної війни між Україною і Росією;
- визначити подальші дії щодо протидії впливу інформаційних технологій на масову свідомість у протистоянні з РФ.

Об'єкт дослідження – масова свідомість в умовах гібридної війни.

Предмет дослідження – сучасні інформаційні технології як засіб впливу на масову свідомість

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження послужив історичний метод, а також структурно-функціональний для розгляду окремих компонентів гібридної війни, а особливо їх вплив на масову свідомість, прогностичний метод для розроблення сценаріїв можливого розвитку подій досліджуваної тематики, а також системно-комплексний підхід, який поєднує структурно функціональний, феноменологічний методи. Даний підхід дозволяє виявити різні сутнісні аспекти масового і етнополітичної свідомості, подолати обмеження, властиві евристичним можливостям окремих методологічних напрямків.

Аналіз використаних джерел. Теоретичні проблеми становлення і розвитку інформаційного суспільства, вплив інформаційно-комунікаційних технологій на управління політичними, суспільними процесами вже знайшли відображення в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. З іншого боку, проблематика оцінки ролі і місця інформаційних технологій в сучасному суспільстві представлена глибокими дослідженнями західних вчених, таких як У. Еко, Д. Кукк, Ж. Дельоза, А. Крокера. Поняття «масова свідомість» поширилося до кінця цього століття завдяки класичними працями Г. Тарда, Г. Лебона, Ш. Сигеле і У. Макдауголла. Серйозний внесок у розвиток теорії «масової свідомості» вніс Е. Дюркгейм, його учні та послідовники, серед яких в першу чергу слід назвати М. Мосса, К. Леві-Строса, М. Грані, Л. Леві-Брюля. Н.Луман, Ю. Габермас, Д.Остін розглядають процеси комунікації в інформаційному просторі. Серед вітчизняних дослідників феномену «гібридна війна» слід зазначити Є.Магду.

Таким чином, застосування різних методів дослідження дає можливість проведення всебічного і об'єктивного аналізу зазначеного нами предмета, вирішення поставлених в магістерському дослідженні завдань і досягненні мети.

Структурно робота складається з вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ

1.1. Еволюція явища “інформаційні технології” як предмету дослідження

В наш час інформація в основній своїй масі є продуктом даних, зібраних електронними сенсорами. Електронні засоби зв'язку розширили зону, в якій можна своєчасно обмінюватися інформацією. Програмне забезпечення для обробки даних і апаратна частина також розвиваються швидкими темпами. Інтернет створив безпрецедентну потребу в постійному і швидкому обміні інформацією в військовому, урядовому та приватному секторах. Інформаційні мережі, сполучені в Інтернет завжди обробляють приватну, ділову і військову інформацію. Подібні якісні зміни в процесах збору даних, їх переробки в інформацію і поширенні цієї інформації і становлять основу так званої інформаційної революції[2].

Інформація зараз є стратегічним ресурсом, який потребує ефективного керування для того, щоб досягти переваги [3]. В силу того, що інформація відіграє таку ключову роль, будь-яка дія, яку виконують в інформаційній сфері, може мати наслідки як для фізичної області (матеріали, персонал, фінанси) так і для області абстракцій (системи переконань).

Технології інформаційної ери роблять оточення, в якому ведуться бойові дії, більш динамічним і непередбачуваним. Це робить національні економіки більш чутливими до глобального розвитку, підвищує культурну та політичну притомність частини світового населення і підживлює радикальні рухи, які підштовхують світові фрагментації і дестабілізації. Технології інформаційної ери можуть представити результати військових дій (малих або великих) глобальній аудиторії майже негайно. Образи війни і миру - реальні або створені - можуть впливати на національну волю і громадську думку ще до того як аудиторія перевірить їх автентичність. Потік інформації в реальному часі накладає на збір розвідувальної інформації ще більшу потребу. Інформаційна революція істотно знизила, а то й повністю усунула спроможність урядів контролювати інформацію, що отримує населення. Наявність

інформаційних технологій є настільки важливим фактором, що той, хто вживає ці технології повинен також змиритися з величезними соціальними змінами. Той же, хто відкидає ці технології стикається з ризиком фізичного знищення. Інформаційні технології не мають державних кордонів і поширюється по всьому світу. Інформаційна революція створила оточення, в якому державний суверенітет піддається перегляду. Тому конфлікт між державами і недержавними об'єднаннями настільки ж імовірний, як і конфлікт між двома державами.

Дуже важливим аспектом є розгляд історії виникнення і розвитку інформаційних технологій. Об'єктивно категорія «інформаційні технології» виникла з появою засобів інформаційних комунікацій між людьми. З огляду впливу на трансформації ідей інформаційної безпеки, у розвитку засобів інформаційних комунікацій можна виділити кілька етапів.

1. етап – до 1816 року – характеризується використанням засобів інформаційних комунікацій, які виникли природним шляхом. У цей період основна задача інформаційної безпеки полягала у захисті відомостей в подіях, фактах, місцезнаходження та інших даних, що мають для людини особисто або співтовариства, до якого він належав, життєве значення.

2. етап – починаючи з 1816 року – пов'язаний з початком використання штучно створюваних технічних засобів електро- та радіозв'язку. Для забезпечення захищеності та перешкодозахищеності радіозв'язку необхідно було використовувати досвід першого періоду інформаційної безпеки на більш високому технологічному рівні, а саме застосування перешкодостійкого кодування повідомлення (сигналу) з наступним декодуванням прийнятого повідомлення (сигналу).

3. етап – починаючи з 1935 року – пов'язаний з появою радіолокаційних і гідроакустичних засобів. Основним способом забезпечення інформаційної безпеки в цей період було поєднання організаційних і технічних заходів, направлених на підвищення захищеності радіолокаційних засобів від впливу на їх приймальні пристрої активними (маскуючими) та пасивними (імітуючими) радіоелектронними перешкодами.

4. етап – починаючи з 1946 року – пов'язаний з винаходом і впровадженням у практичну діяльність електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів). Завдання інформаційної безпеки вирішувалися, в основному, методами і способами обмеження фізичного доступу до обладнання засобів добування, переробки і передачі інформації.

5. етап – починаючи з 1965 року – обумовлений створенням і розвитком локальних інформаційно-комунікаційних мереж. Завдання інформаційної безпеки також вирішувалися, в основному, методами і способами фізичного захисту засобів добування, переробки і передачі інформації, об'єднаних в локальну мережу шляхом адміністрування та управління доступом до мережевих ресурсів.

6. етап – починаючи з 1973 року – пов'язаний з використанням Ультрамобільних комунікаційних пристроїв з широким спектром завдань. Загрози інформаційної безпеки стали набагато серйознішими. Для забезпечення інформаційної безпеки в комп'ютерних системах з бездротовими мережами передачі даних потрібна розробка нових критеріїв безпеки.

7. етап – починаючи з 1985 року – пов'язаний зі створенням і розвитком глобальних інформаційно-комунікаційних мереж з використанням космічних засобів забезпечення.

Проте, початком розвитку інформаційних технологій прийнято вважати 60-ті роки ХХ століття, разом з появою і розвитком перших інформаційних систем. Інвестиції в інфраструктуру і сервіси Інтернет викликали бурхливий розвиток галузі ІТ в кінці 90-х років ХХ століття [4].

З сучасних позицій інформаційні технології реалізуються з використанням засобів комп'ютерної та оргтехніки. Тому, в сучасному розумінні під інформаційними технологіями мається на увазі наступне.

Інформаційна технологія - сукупність методів, виробничих і програмно-технологічних засобів, об'єднаних у технологічний ланцюжок, що забезпечує збір, зберігання, обробку, аналіз і поширення інформації [5]. Інформаційні технології на сучасному етапі грають важливу роль в забезпеченні інформаційної взаємодії між людьми, а також в системах підготовки і поширення масової інформації.

Інформаційні технології в міжнародних відносинах включають в себе багато складових понять. Такими є: інформаційне суспільство, інформаційний простір, інформаційно-комунікативні технології, інформаційна безпека, інформаційна війна, інформаційний пресинг та інші.

На сьогоднішній день необхідно розбиратися у відмінностях і правильно оперувати даними поняттями.

Перехід від одного типу суспільства до іншого характеризується революцією. Зараз говорять про те, що сталася або відбувається інформаційна революція. Ряд вчених стверджує, що ми входимо в інформаційне суспільство. Інформаційне суспільство за своєю природою не знає кордонів. Його розвиток відбувається в рамках національних держав, але спирається воно на глобальну інформаційну середу – Інтернет. Складна взаємодія глобального, національного, регіонального та локального є однією з особливостей сучасного етапу його розвитку

Інформаційне суспільство - соціологічна концепція, що визначає головним фактором розвитку суспільства виробництво та використання науково-технічної та іншої інформації. Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, засновниками якої були Бжезинський З., Белл Д., Тоффлер О.. При розгляді розвитку суспільства як "змін стадій", прибічники теорії інформаційного суспільства пов'язують його становлення з домінуванням "четвертого", інформаційного сектору економіки, після сільського господарства, промисловості та сфери послуг. Концепція інформаційного суспільства викликає критику з боку гуманістично орієнтованих філософів та науковців, які додержуються думки щодо негативних наслідків комп'ютеризації суспільства. Надзвичайно важливу роль у розвитку концепції інформаційного суспільства зіграли дві Зелені Книги, випущені Європейським Союзом. Одна з них - Зелена Книга про конвергенції телекомунікацій, ЗМІ та інформаційних технологій. Друга присвячена громадському сектору інформації, який розглядається як ключовий ресурс Європи. У цих документах викладені проблеми регулювання сучасного інформаційного середовища. Йдеться про конвергенції ЗМІ внаслідок глобалізації і перекладу в цифрову форму будь-якого виду інформації - текстової, звукової або візуальної.

Наголошено на важливості вільного доступу до інформаційних ресурсів урядів і державних організацій. Йдеться про те, що розвиток суспільного сектора інформації створює передумови для виникнення так званого «електронного уряду» [6].

Найважливішими елементами становлення інформаційного суспільства є, перш за все, національні телекомунікаційні структури, для яких організація ефективної взаємодії в глобальному масштабі надзвичайно необхідна. Слід мати на увазі, що інформаційне суспільство за своєю суттю є інтернаціональним, що продемонструвало стрімке освоєння Інтернету в усьому світі. Кількість, технічний рівень і доступність інформаційних ресурсів уже зараз визначають рівень розвитку країни та її статус у світовому співтоваристві і безперечно стануть вирішальним показником цього статусу в найближчий час.

Світова інформаційна система не може бути зведена до сукупності національних інформаційних систем окремих держав і взагалі не має прив'язки не тільки до державної території, але навіть і до фізичного простору. У класичних визначеннях інформації прямо підкреслюється, що «інформація – це ... не матерія», а раз вона не матеріальна, то вона не може бути, і локалізована в тому просторі, в якому існує глобальна система міжнародних відносин. При цьому серед визначень інтернету – ключового елемента світової інформаційної системи - можна знайти і такі, які використовують в якості родового поняття саме простір. Одне з них призводить Ю.Ю. Перфильев: «Інтернет являє собою ... глобальний інформаційний простір, котрий можна розглядати як єдиний псевдопростір у вигляді інформаційної проекції реального простору, що об'єднує всі існуючі телекомунікаційні та інформаційні мережі» [7]. Цей підхід також виводить світову інформаційну систему за межі глобальної системи міжнародних відносин - в оточення останньої. Недарма в політичній науці з'явився і, ймовірно, закріпиться термін «інформаційний простір», який ще не знайшов собі застосування в міжнародно політичних документах (на відміну від уже закріпленого в них терміну «інформаційне суспільство»). Під світовим інформаційним простором слід розуміти інтегровані за допомогою вдосконалених в ході інформаційної революції комунікаційних систем і способів передачі інформації національні та транскордонні інформаційні потоки. В останні

десятиліття досягнення науки і технологій як ніколи раніше почали визначати динаміку економічного зростання, рівень добробуту населення, конкурентоспроможність держав у світовому співтоваристві, ступінь забезпечення їх національної безпеки і рівноправної інтеграції в світову економіку [8].

Говорячи про інформаційний простір, необхідно торкнутися простір нашої країни України. У зв'язку з тим, що Україна була частиною Радянського Союзу та освіта в нашій країні була тільки радянська, довгий час після здобуття незалежності зберігався російський інформаційний простір. Тенденція впливу російського телебачення та інтернет простору по сьогоднішній день особливо гостро спостерігається на сході України. Директор «Центру політичного аналізу» Султан Акімбеков [9] в соєю статті пише, що ми дивимося на світ російськими очима. Коли ми говоримо про рівень розвитку інформаційного простору Казахстану, то не хотілося б посилатися на численні рейтинги, які оцінюють свободу слова в світі, так як це оціночний підхід, який не завжди наближений до об'єктивності. У той же самий час, відсутність свободи слова в багатьох пострадянських країнах, цілком природне явище для будь-якої політичної системи, де політичний плюралізм замінюється або «олігархічним плюралізмом», або інформаційним монополізмом. Відсутність конкурентоспроможних ЗМІ прирікає Україну на інформаційну периферію, де ми стаємо споживачами чужої інформації і чужої ідеології, що зараз і відбувається, в умовах верховенства транснаціональних медіа-імперій. Незважаючи на удавану різноманітність програм, пропонованих транснаціональними медіа, на думку американського вченого М. Паренти [10], в них переважає уніфіковане меню, що акцентує увагу на цінностях вільного ринку, рівності можливостей, індивідуалізму і консумеризму (споживацтва). Практично всі транснаціональні медіа-імперії базуються в індустріально розвинених країнах. Основний дискурс новинних програм, що транслуються медіа-імперіями «відображає точку зору «основних націй». Останнім часом, до них можна віднести і російські ЗМІ, які серйозно домінують в інформаційному просторі Казахстану. Це визнають, зокрема, і деякі російські експерти. Зокрема Олексій Власов вважає, що російське телебачення в Казахстані як і раніше зберігає домінуючий вплив як один з основних каналів отримання

інформації, в зв'язку з чим формується загальний погляд громадськості на міжнародні відносини в світі [11].

На становлення громадської думки в рамках інформаційного середовища також впливає інформаційно-комунікаційні технології, які ознаменували собою перехід людства на абсолютно новий щабель розвитку, з'явившись результатом революції в сфері інформатизації. ІКТ трансформували не тільки принципи і форми збору, обробки і передачі інформації, вони почали прогресивно впливати на культурний, економічний, політичний і військово-стратегічний аспекти життя суспільства, стаючи одним з основних чинників забезпечення і підтримки сталого розвитку. ІКТ швидко стають важливим стимулом розвитку військового потенціалу країн за рахунок підвищення їх інформаційної забезпеченості. З'являється можливість використання інформаційного потенціалу розвиненими в науково-технологічному відношенні країнами для придушення і підпорядкування собі держав менш розвинених і, отже, більш слабких. Це неминує веде до прискорення поляризації світу, що стає джерелом нестабільності, основою для виникнення і розвитку реальних і потенційних конфліктів, в тому числі тих, які можуть набути загальносвітовий характер.

Зміна глобального і регіональних балансів сил, посилення напруженості між традиційними і тільки сформованими центрами сили, поява нових рубежів глобального протистояння породжує можливість виникнення військових конфліктів. Висока складність і одночасно уразливість всіх систем, на яких базуються національні, регіональні та світові інформаційні простори, а також фундаментальна залежність від їх стабільного функціонування інфраструктур держав призводять до виникнення принципово нових загроз. Вони пов'язані, перш за все, з потенційною можливістю використання ІКТ з метою, несумісних із завданнями підтримки міжнародної стабільності і безпеки, дотримання принципів відмови від застосування сили, невтручання у внутрішні справи держав, поваги прав і свобод людини [17].

Особлива стурбованість в цьому плані виникає в зв'язку з розробкою, застосуванням і поширенням інформаційної зброї, в результаті чого стають можливі інформаційні війни і інформаційний тероризм, здатні викликати світові катастрофи,

руйнівні наслідки котрі можна порівняти з наслідками застосування зброї масового знищення.

Коли ми говоримо про зброю, впливаючим фактором є забезпечення безпеки. Інформаційна безпека є складовою частиною національної безпеки кожної країни. Інформаційна безпека, як і захист інформації, завдання комплексне, спрямоване на забезпечення безпеки, що реалізується впровадженням системи безпеки. Проблема захисту інформації є багатоплановою, комплексною та охоплює ряд важливих завдань. Проблеми інформаційної безпеки постійно поглиблюються процесами проникнення в усі сфери суспільства технічних засобів обробки і передачі даних і, перш за все, обчислювальних систем. Комп'ютерні засоби в корні змінюють самі принципи ведення військових дій, оскільки можуть дозволити проводити більш оперативні і менш кровопролитні військові операції. Замість того, щоб ризикувати втратою військової техніки і численними військами, командування за допомогою комп'ютерних терміналів дає можливість, здійснюючи проникнення в комп'ютерні мережі іноземних держав, виводити з ладу радари, електронну апаратуру, порушувати телефонний зв'язок, тобто впливати на об'єкти критичної інфраструктури та цілеспрямовано впливати на свідомість громадян.

Інформаційна зброя стала важливою частиною озброєння сил загального призначення США і їх союзників. Витрати США за останні 15 років на розробку і придбання засобів інформаційної боротьби виросли в 4 рази і займають в даний час перше місце серед витрат на всі військові програми. Нові інформаційні технології взяті на озброєння спецслужб. За даними головного контрольно-фінансового управління Конгресу США в даний час приблизно 120 країн світу ведуть роботи або вже завершили окремі розробки з розвитку можливостей інформаційно-комп'ютерного впливу на інформаційний ресурс потенційного противника[15].

Таким чином, вивчивши історію виникнення інформаційних технологій в міжнародних відносинах, ми приходимо до висновку, що з часом ІТ тільки набувають свою міць і розвиваються з кожним роком. У зв'язку з цим, держави змушені вживати заходів для захисту своєї інформаційної безпеки і суспільства, а також гідно відповідати на виклики інформаційної війни. З тієї причини, що зараз ми живемо в

інформаційному суспільстві, де сама інформація поширюється зі швидкістю світла, інформаційні технології є можливе знаряддя для держави. У зв'язку з цим багато розвинених країн в своїй внутрішній політиці роблять пріоритетним забезпечення інформаційної безпеки, а також швидке реагування на інформаційні загрози. Важливо відзначити підписаний 22 липня 2000 року керівниками країн великої сімки (G-7) документ "Окінавська Хартія Глобального інформаційного суспільства", що визначає цілі та перспективи розвитку глобального інформаційного суспільства. У документі підкреслюється, що інформаційно-комунікаційні технології (ІТ) є одним з найбільш важливих факторів, що впливають на формування суспільства двадцять першого століття. «Суть стимулюючої ІТ економічної і соціальної трансформації полягає в її здатності сприяти людям і суспільству у використанні знань та ідей[11].

Інформаційне суспільство, як ми його уявляємо, дозволяє людям ширше використовувати свій потенціал і реалізовувати свої устремління. Для цього ми повинні зробити так, щоб ІТ служили досягненню взаємодоповнюючих цілей забезпечення стійкого економічного зростання, підвищення суспільного добробуту, стимулювання соціальної злагоди та повної реалізації їх потенціалу в галузі зміцнення демократії, транспарентності і відповідального управління міжнародного миру і стабільності». "Окінавская Хартія Глобального інформаційного суспільства» закликає співтовариство до сталого розвитку глобального інформаційного суспільства, яке ґрунтується на стимулюючих розвиток людини демократичних цінностях, таких як, вільний обмін інформацією та знаннями, взаємна терпимість і повага до особливостей інших людей [12].

Таким чином, саме авторитетні міжнародні організації визначили необхідність переходу до інформаційного суспільства і вказали на важливість міжнародного співробітництва в цій сфері. Прийняті документи акцентують нашу увагу на серйозні зміни всієї структури міжнародних відносин в результаті застосування нових інформаційних технологій. Інформація та знання в інформаційному суспільстві стають одним із стратегічних ресурсів держави, масштаби використання якого стали порівняні з використанням традиційних ресурсів, а доступ до них - одним з основних факторів соціально-економічного розвитку. Постійно посилюється роль цього

фактора як засобу прискорення темпів глобальної інтеграції в економіці та інструменту впливу на масову свідомість, культуру та міжнародні відносини. Необхідно також розуміти різницю між усіма складовими поняттями інформаційних технологій, а також їх вплив на міжнародні відносини.

1.2 Масова свідомість як об'єкт впливу інформаційних технологій

В даний час проблему впливу процесу глобальної інформатизації на масову свідомість важко вважати глибоко вивченою, так як зазначений процес триває, і виявляються все нові і нові його грані. Тому завдання групуються навколо розкриття напрямків впливу зазначеного процесу на масову свідомість.

Серед роз'яснювань поняття «масова свідомість», зокрема, можна виділити його розширене трактування, коли воно збігається, по суті, з суспільною свідомістю. Однак таке трактування не виділяє специфіки масової свідомості в його категоріальному значенні, а саме як феномена, породженого індустріальним суспільством, який став активно проявляти себе в першій половині ХХ ст. в зв'язку з формуванням масового суспільства і, відповідно, масової культури. Масове суспільство (або споживче товариство) ґрунтується на певному шаблі суспільного виробництва, що забезпечує для кожного члена суспільства умови доступності комфорту, високого рівня споживання і в кінцевому підсумку рівня життя, що виступило прообразом «суспільства загального благоденства». Тому суб'єктною основою масової свідомості виступає маса споживачів, аудиторії ЗМІ та ін., які хоча і неоднорідні в соціально-класовому, політичному, духовному відношеннях, але об'єднані єдиними стандартами способу життя і способу мислення. У зв'язку з цим масова свідомість за своїм соціальним складом представляється багат шаровим, "клаптевим" освітою. Оскільки маса в структурі суспільства локально не визначена, оскільки масову свідомість виступає як екстра-групове свідомість.

У міру розвитку суспільства і вступу його на постіндустріальну (інформаційну) стадію масову свідомість також змінюється. Воно перестало бути фактично однорідним, розділивши його носіїв на тих, хто володіє або не володіє сучасними

інформаційними технологіями. З'явилася нова онтологія у вигляді віртуальної або доповненої реальності, яка знайшла відображення в масовій свідомості. Нарешті, були створені нові інформаційні технології, за допомогою яких з'явилися сучасні засоби, способи впливу на масову свідомість.

Вивчення впливу глобальної інформатизації на масову свідомість вимагає уточнення, в свою чергу, і самого поняття "інформація". Інформація - один з тих феноменів, який важко визначити однозначним чином. Найважливішим атрибутивною ознакою інформації визнана її здатність знижувати рівень невизначеності об'єкта дослідження. Залежно від науки, де використовується термін «інформація», цілей вивчення інформації розкриваються ті чи інші її ознаки (зокрема, при філософському осмисленні цього поняття вказуються такі ознаки, як «форма, результат відображення одного об'єкта в іншому», «володіння певним сенсом », відображення здібностей матерії бути сприйнятою, рефлексуючою [15]; в теорії інформації – це «якесь ідеальне повідомлення, що зменшує або повністю виключає невизначеність у виборі однієї з декількох можливих альтернатив» [22]; в російському праві інформація трактується як відомості, повідомлення, дані незалежно від форми їх подання [31]. Хоча не всі автори згодні з отождошенням поняття «дані» («відомості») з поняттям "інформація". Так, Р. Бон відзначав, що інформація - це «дані, які організовані та структуровані, таким чином, наділені глуздом» [35].

В умовах глобальної інформатизації змінюються не так атрибутивні ознаки поняття «інформація», скільки ставлення до інформації, яка, за Т. Стоунер, може вважатися одним з джерел багатства в суспільстві, стратегічним ресурсом [28]. Інформація розглядається тепер як найважливіший фактор виробництва і комунікації (при цьому поняття «інформація» часто застосовується в розширеному трактуванні, характеризуючи «не тільки формальну структуру технологічної обробки різноманітного змісту, але і всю сукупність комунікативних явищ» [32]).

Аналіз літератури по темі дослідження показав, що нерідко вчені роблять діаметрально протилежні висновки щодо впливу глобальної інформатизації, що охопила всі сфери суспільного життя і більшу частину людської спільноти, на масову

свідомість. Одні з них вважають, що використання інформаційних технологій загрожує зниженням творчого потенціалу людини, негативно впливає на масову свідомість [13], в той час як інші стверджують, що «інформаційне середовище, котре формується новітніми технологіями, може сприяти розвитку інтуїтивного і творчого мислення» [21], а отже, позитивно впливає на масову свідомість. У зв'язку з цим представляється необхідним уникати односторонніх оцінок при осмисленні проблеми впливу глобальної інформатизації на масову свідомість людей. Потрібно проведення значного обсягу досліджень для формулювання обґрунтованих висновків.

До факторів, що впливає на формування масової свідомості в умовах глобальної інформатизації, слід віднести створення за допомогою інформаційних технологій особливої віртуальної реальності (Virtual Reality, VR). З метою виділення віртуальної реальності, породженої відповідними інформаційними технологіями, деякі автори використовують термін «електронна віртуальна реальність» [14]. Така реальність є штучною, згенерованою інформаційними технологіями (зокрема, технологією «тривимірної інформаційної взаємодії людини і комп'ютера» [18], яка базується на симуляції фізичних властивостей (обсяг, рух і т. д.) Реальних предметів, симуляції «їх здатності впливу і самотійного присутності в просторі» [27], при цьому, як правило, використовуються спеціальні гаджети - шоломи, окуляри та ін.), але одночасно створює видимість (імітація, аналог, симуляція) предметної реальності (ефект занурення, «Вау-ефект») через різні відчуття, породжені діями віртуальних об'єктів, що відбуваються в реальному часі, що, власне, і формує ефект присутності, передбачає інтерактивність (залучення людини в цю реальність).

Поведінка об'єктів у віртуальній реальності аналогічно їх поведінки в фізичному світі, хоча в ряді випадків воно може виходити за межі останнього. Звідси виникає необхідність філософського осмислення онтологічного статусу цієї реальності [23; 24; 28]. У зв'язку з таким осмисленням важко погодитися з тими авторами, які, наприклад, формулюють наступне визначення віртуальної реальності: «Під віртуальною реальністю слід розуміти будь-яку реальність, яка підміняє собою дійсність» [12]. Віртуальна реальність може не підміняти дійсності, а, наприклад, співіснувати з нею.

Важливо відзначити подвійність онтологічного статусу віртуальної реальності: «з одного боку, віртуальна реальність має властивості актуальної реальності (простір, час, рух, розвиток, відображення і т. д.), з іншого, їй притаманні віртуально-специфічні властивості: безтілесна предметність, автономність, інтерактивність та ін.»[23]. Потрапляючи в віртуальний світ, людина занурюється всередину «згенерованого комп'ютером уявного світу» [20]. Варіанти розвитку подій в такий реальності різноманітні.

Крім поняття «віртуальна реальність» в науковій літературі використовується поняття «віртуальне середовище» (причому у деяких авторів значення цих понять збігається [29]), під яким розуміється «інформаційне середовище, існуюча всередині згенерованого комп'ютером інформаційного простору і включає змістовні тексти, графічні та відеоматеріали, звукове оформлення»[20].

Віртуальна реальність, породжена глобальною комп'ютерною мережею, отримала назву «кібер-простір», яке «є складною глобальною комп'ютерною мережею, в якій згорнуті віртуальні реальності» [23]. Кіберпростір - це, за визначенням Верховного суду США, «унікальне середовище, що не розташована в географічному просторі, але доступна кожному в будь-якій точці світу за допомогою доступу в Інтернет» [36].

Поступово людина вчиться жити в такому кіберпросторі, більш того, він звикає до нього, і знаходження в ньому перетворюється для нього в потребу (звідси так звана комп'ютерна адикція). Занурюючись в кіберпростір, людина отримує, таким чином, певну форму відходу від проблем, травмуючих ситуацій, які існують в реальному світі, що відповідає адиктивної поведінки особистості. Занурення в кіберпростір стає нав'язливою метою, що може супроводжуватися падінням інтересу до світу реального.

При цьому якісь навички, відчуття з кіберпростору можуть потрапляти в реальне життя. В цьому є і реальна небезпека. Вбити іншу людину в кіберпросторі - легко, і людина поступово звикає до такої легкості. І залишається один крок, щоб перенести таку поведінку в реальне життя. Чи збережуться при цьому моральні підвалини - велике питання, особливо якщо вони ще не так міцні. Про це свідчать і

результати численних досліджень про вплив комп'ютерних ігор на агресивність поведінки підлітків, чий етичні норми ще не настільки стійкі [26; 32; 33]. Тому проблема кіберпростору - це, як видається, проблема не стільки технічна, скільки філософська: і треба чітко уявляти, як змінюється людина, масову свідомість під впливом кіберпростору.

Одночасно слід уникати односторонніх оцінок електронної віртуальної реальності, т. К. Вона несе з собою неоднозначні наслідки для людини і масової свідомості. Дійсно, з одного боку, у людей можуть сформуватися, наприклад, інтернет-залежність, відхід від реальності, але, з іншого боку, віртуальна реальність дає можливість релаксації, самореалізації, комунікації, «допомагає людям відчувати себе щасливими», «посилює відчуття безпеки, особистої свободи і власної значущості» [16]; інформаційне середовище може бути не засобом для відходу від світу реального, а ресурсом для повноцінного повернення в цю реальність. «У віртуальній реальності здійснюється стимуляція органів почуттів або мозку, яка максимально наближена до реальної, а часто виступає сильнішою, комплексною» [25].

Інформаційне середовище привабливе для масової свідомості тим, що воно задовольняє цілий ряд потреб його носіїв: в наданні необхідної інформації (через, наприклад, пошукові системи), комунікації (через, наприклад, соціальні мережі, форуми та інші майданчики для спілкування), самореалізації, дозвіллі, розвазі тощо. Так, отримання «лайків» давно перетворилося в форму соціального схвалення, здатну підвищити самооцінку інтернет-користувача. Але тут є і зворотна сторона. Відомий "синдром Сніжани", названий так у зв'язку з випадком, що стався з реальною дівчиною, яка потрапила в психіатричну лікарню через те, що її друзі по соцмережі не оцінили її замітки в Facebook.

Масова свідомість виконала свій шлях в соцмережах: від повної анонімності її користувачів до розкриття їхніх справжніх імен, фактів особистого життя (хоча і до сих пір для значної частини Інтернет-користувачів спілкування залишається анонімним). Тому приватна, особистісно-інтимне нерідко стає публічним, в тому числі і для отримання все тих же горезвісних «лайків».

Інформаційні технології привели до виникнення і так званої доповненої реальності (Augmented Reality, AR). Доповнена реальність не передбачає симуляції фізичної реальності, не замінює її, а будується як доповнення до неї, вносячи (накладаючи віртуальні об'єкти на зображення фізичного світу) певні штучні елементи (сенсорні дані, що розширюють поле зору людини, «доповнюючи реальність співвідносною візуалізації за допомогою кібернетичних систем і цифрових комунікацій»[1]), що генеруються комп'ютером за допомогою певних технологій, поєднуючи реальне і віртуальне і тим самим створюючи «новий онтологічний рівень реальності»[24]. Але в цьому і негативні, і позитивні сторони такої технології. З одного боку, вона дає можливість поліпшити сприйняття реального світу, вирішити цілий ряд практичних завдань, як то: напрацювання навичок, розширення досвіду через ігри, тренінги та ін. [34]. З іншого боку, якщо у віртуальній реальності людина розрізняє фізичний і віртуальний світи, в доповненої реальності така грань, по суті, стирається, що може негативно вплинути на психіку людей [17].

Нові інформаційні технології підготували те середовище, в яку занурено масову свідомість в умовах глобальної інформатизації. Більш того, «продуктом інформаційних технологій в разі потреби є певний стан самої свідомості» [19]. Безумовно, таке середовище формує особливості масової свідомості в сучасному суспільстві. Як справедливо зазначає М. Кастельс, за останні роки стався «зсув від масової комунікації до масової самокомунікації, що розуміється як процес інтерактивної комунікації, потенційно доступної для масової аудиторії, але в рамках якої виробництво повідомлень здійснюється користувачем самостійно, як і зворотний повернення повідомлень, а сприйняття і реструктурування контенту, отриманого з електронних комунікаційних мереж доволіно»[16].

Одночасно не слід забувати, що інформатизація при всій її глобальності як світової тенденції суспільного розвитку проте по-різному проявляється в різних країнах: зокрема, в економічно розвинених державах, в яких рівень інформатизації досить високий і суспільство в яких можна з повним правом називати інформаційним, і в країнах, де ці процеси тільки почалися чи ще не досягли певної міри розвиненості. Тому і особливості формування масової свідомості будуть відрізнятися в державах,

які втілюють інформаційне суспільство, і в країнах, такими ще не є і що знаходяться на стадії індустріального розвитку.

При формуванні масової свідомості в умовах глобальної інформатизації діють локальні фактори, які безпосередньо впливають на особливості такої свідомості.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що глобальна інформатизація надає на масову свідомість подвійний вплив. З одного боку, відкритість доступу до інформації, швидкість її отримання, множинність джерел інформації, свобода самовираження і свобода дій у віртуальному світі, що розширюються можливості обліку власного голосу при вирішенні проблем, що мають соціальну значимість, участь у формуванні змісту інформації, лібералізм, демократизм, відсутність або обмеженість цензури, стирання кордонів в спілкуванні. Все це породжує такі риси масової свідомості, як зростання рівня інформованості, роздільності за ознакою віртуальних спільнот, відкритість інноваціям, індивідуалізація.

З іншого боку, невміння відокремлювати цінну інформацію від інформаційного шуму, відсутність чітких критеріїв для визначення надійності джерела інформації, співіснування різних потоків інформації, втрата в деяких випадках кордонів реальності і занурення у віртуальний світ, фрагментарність, кліповість мислення, превалювання візуального над смисловим, комп'ютерна залежність.

1.3. Методи інформаційних технологій для впливу на масову свідомість

Засобом і об'єктом маніпулювання часто виступає міф. «Міф - це узагальнене уявлення про дійсність, що поєднує моральні, етичні, психологічні уявлення, установки, що з'єднують реальність з містикою». Таке «уявлення значною мірою ілюзорне, але в силу своєї естетичної та художньої (а також політичної, соціальної - В.П.) привабливості надає великий вплив на масову свідомість».

Слід враховувати, що людина не може жити без міфу. При цьому міф - неоднозначне поняття. Він може мати і позитивне, і негативний вплив на соціум. Міф здатний підняти маси на конструктивні дії (згадаймо ентузіазм радянського народу в період індустріалізації) і може нести негативний, руйнівний сенс: коли він

спрямований на досягнення корисливих інтересів окремих політиків, олігархів, кланів, груп і угруповань, то забуваються або принижуються, ущемляються інтереси громадян і держави [35].

Маніпулятивна модель інформаційного впливу

Маніпулятивна модель інформаційного впливу домінувала в ХХ столітті в Росії і продовжує домінувати практично всі 90-і роки. Згадаймо багатослівні обіцянки народу в роки перебудови про швидке процвітання суспільства за рахунок «магічних», виявилось - міфічних, ефектів ринку і його політ-економічної парадигми - монетаризму. Міф не можна зводити до простого обману. Справа в тому, що процес маніпулювання часто розвивається не за фактом злого умислу, а через щирої віри його організаторів в ту чи іншу ідею, програму. Тобто вони самі є носіями міфологічного мислення. Під егідою міфів за роки реформ здійснювалося, організовувалося чимало негативних інформаційних процесів та інформаційних програм. Діалогова модель інформаційного впливу

Діалогова модель інформаційного впливу вважається найбільш прогресивною, демократичною і конструктивною. Тому що в її основі лежать рівноправні суб'єкт-суб'єктні відносини або відносини соціального партнерства. При цьому видавець, редактор, ведучий телепередачі, та й весь телеканал, з одного боку, і читач, слухач, з іншого боку, - це учасники рівноправного діалогу, публічної дискусії. Інформаційні процеси в даному випадку істотно ускладнюються в плані концепції, задуму ЗМІ, виробництва і сприйняття інформації, особливо в плані структури інформаційного матеріалу, форми його подачі. Прикладами організації діалогової моделі можуть служити передачі Савіка Шустера: «Свобода слова», «Герой дня», частково - «Пори» Володимира Познера. З більш пізнього періоду - «гарячі лінії» «Комсомольської правди» та інших газет. [38]

Останнім часом діалогова модель інформаційної політики починає відновлюватися, точніше, розвиватися на новій основі - завдяки постійному висвітленню в ЗМІ активної діяльності Президента України, його спілкування з різними категоріями населення, державних службовців, інтерв'ю журналістам. Діалог влади всіх рівнів з народом в засобах масової інформації повинен бути постійним,

більш відкритим і повним. Рузвельт під час масової депресії американського суспільства тонко вловив, що потреба в масовій комунікації, в інформаційному спілкуванні з народом, в необхідності вести з ним відкритий діалог, ділитися своїми переживаннями і розкривати перспективи майбутнього країни. Даний приклад свідчить про те, «як важливо і втішити бідних, і вселити надії ..., і запобігти визрівання грон соціального гніву». Але також не можна діалог такого характеру підміняти діалогом-інтерв'ю журналіста з керівниками країни, або традиційної прес-конференцією, де зміст питань кореспондентів часто має подвійний сенс, несе в собі мотив сенсаційності чи відображає корпоративний інтерес ЗМІ. Насправді далеко не всі ЗМІ задіяли свої професійні резерви з тим, щоб допомагати народу пізнавати політику Держави, удосконалюючи систему взаємовідносин Влада і Народу. Але в організації діалогової інформаційної технології ефект досягається зустрічним рухом сторін, тобто влади і ЗМІ. [25]

В українському інформаційному полі, практично відсутній діалог держави з громадянським суспільством, народу - з владою. Це один із значущих чинників зберігається недовіри населення країни до владних структур ». Створення умов для такого діалогу, цілеспрямовані дії держави в організації діалогової технології - запорука формування ефективної державної інформаційної політики. Можливо в цьому полягає головний ефект інформаційно-психологічної безпеки наших громадян.

На практиці застосовуються, як показує аналіз, або яскраво виражені, скажімо, тоталітарні моделі (авторитарна теорія преси) або маніпулятивні (поза теорії соціальної відповідальності), або ж прикордонні і змішані, де є елементи, адекватні та ліберального, і авторитарної, і радянської теорії преси. Сьогодні преса як друкована, так і електронна, втрачає, причому за власною ініціативою, функцію захисту інтересів усього соціуму - головну для суспільства. В останнє десятиліття ХХ століття російські приватні, так і багато державних ЗМІ відбивали і продовжують відображати переважно інтереси політичних і економічних еліт. Нерідко трапляється і так, що одночасно використовуються дві або навіть три моделі. [28]

Очевидно, що для здійснення інформаційно-аналітичної роботи, для аналізу і організації інформаційних процесів необхідно застосовувати «методи інформаційного моделювання».

Теорії Преси

У теорії журналістики широко відомі «чотири теорії преси». Це авторитарна теорія; Лібертаріанська теорія (в її основі - філософія свободи волі, самоздійснення індивіда, де людина - самоціль); теорія соціальної відповідальності і радянська комуністична теорія преси. Дослідження «Чотири теорії преси» було опубліковано в США в 1956 році. Але і сьогодні воно є актуальним і входить в зміст сучасних робіт з теорії масових комунікацій.

Ми вважаємо за можливе і необхідне доповнити зазначені теорії трьома моделями інформаційного впливу на масову свідомість, спираючись вже на нові розробки в області теорії і практики соціального управління: «класичну», «механістичну», «об'єктну» модель - її іноді називають «тоталітарною»; «некласичною», «релятивістською», «суб'єктною» моделлю, а конкретно - «маніпулятивною»; «суб'єктною», «синергетичною» (її називають «діалоговою»). Аналіз трьох названих моделей дозволить в подальшому з більш широких позицій поглянути на моделі PR, описані в розділі 3 (одностороння- двосторонній збалансований зв'язок) [28].

При першій моделі читач, глядач, виступає не більше, ніж об'єкт впливу. Інформаційний процес організовується за принципом «вбивання цвяхів» (ідей) в масову свідомість. Це односпрямований, одновимірний процес інформаційного впливу, без зворотного зв'язку з аудиторією. Прикладом панування даної моделі є «епоха сталінізму». Її елементи зберігалися і пізніше: згадаймо мовлення Генеральних секретарів, рішення пленумів ЦК КПРС - вони трансливалися, і тут же з'являлися відгуки від «народних мас»: «рішення партії і уряду - схвалюємо». Якщо подібне «одностайність мас» виключити, то в принципі момент їх інформування про державні рішення мав і позитивний сенс.

При другій моделі суб'єкт-об'єктні відносини доповнювалися суб'єкт-суб'єктність, останні ставали основними. Тут діють свобода слова, плюралізм думок,

справжня критика влади і всіх «кого душа забажає» (згадаємо програми «Погляду» на рубежі 80 і 90-х років), озвучується багатоголосою «народних мас» (тобто здійснюється зворотний зв'язок) на тлі протистояння політиків, їхньої боротьби за громадську думку. Але при всьому цьому дана модель інформаційного впливу може набувати і часто набуває маніпулятивний характер. Мають рацію автори, які вважають, що об'єктом маніпулювання є суспільна свідомість, особливо людина натовпу. Потрапивши в її обійми «він не обдумує свої дії, а миттєво підпорядковується отриманому ... сигналом». Однак найбільший ефект маніпулювання досягається при впливі навіть не стільки на свідомість, скільки на психіку людей [30].

Проте, поняття «маніпулювання» не можна, на наш погляд, трактувати однозначно. Поряд з негативним, воно має і позитивний сенс - конструктивний, спрямований на досягнення мети в інтересах народу і держави (тобто тут допускається, що мета може виправдовувати застосовуються засоби). Наприклад, збереження цілісності Росії (мета) виправдовує засоби інформаційного впливу при висвітленні чеченської війни, особливо першої.

Також хотілося б розглянути, рівень розвитку інформаційно -комунікаційних технологій в світі та Україні. Так як, саме цей рівень в подальшому допоможе спричиняти вплив на суспільну думку громадян. В даний час існує декілька авторитетних міжнародних рейтингів, які прямо або побічно характеризують рівні розвитку ІКТ та зрілості інструментів електронного уряду в різних країнах світу. До найбільш відомих слід віднести рейтинги Організації об'єднаних націй, Всесвірного економічного форуму (ВЕФ) і ряд других. Найбільш повний і об'єктивний індекс становить Міжнародний союз електрозв'язку – МСЕ (InternationalTelecommunicationUnion, ITU), спеціалізований підрозділ ООН в області ІКТ. Так, доповідь «Вимірювання інформаційного суспільства 2017» (MeasuringtheInformationSociety 2017) містить рейтинг розвитку 176 країн в сфері ІКТ. Україна займає 79 місце, що на 3 позиції нижче порівнюючи з 2016(Таблиця 2) [101].

Індекс розвитку ІКТ (ICT Development Index) розроблений в 2007р. на основі 11 показників і зводиться в єдиний критерій, який можна використовувати для

проведення порівняльного аналізу на глобальному, регіональному та національному рівнях.

Ці показники стосуються доступу до ІКТ, їх використання, а також практичного знання цих технологій, в т.ч. : число стаціонарних і мобільних телефонів на 100 жителів країни, кількість домашніх господарств, що мають комп'ютер, кількість користувачів Інтернету, рівні грамотності і т.д.

Перші 30 місць в рейтингу займають країни з високим рівнем доходу, що говорить про міцний взаємозв'язок між доходом і прогресом у сфері ІКТ. Практично дві третини з 30 провідних в рейтингу країн - європейські, де спільна нормативно-правова база і чіткий набір пріоритетних областей діяльності, цілей і завдань допомогли їм перетворитися в передові інформаційні економіки.

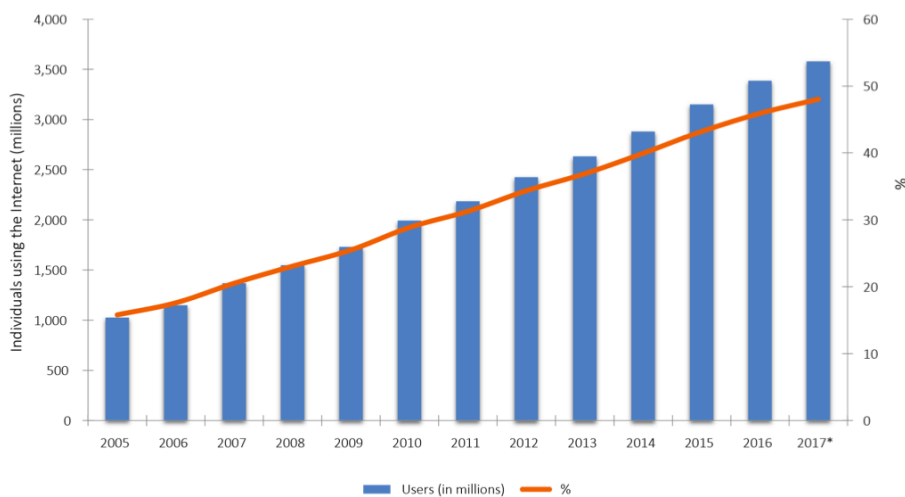
IDI 2017 Rank	Economy	IDI 2017 Value	IDI 2016 Rank	IDI 2016 Value
1	Iceland	8.98	2	8.78
2	Korea (Rep.)	8.85	1	8.80
3	Switzerland	8.74	4	8.66
4	Denmark	8.71	3	8.68
5	United Kingdom	8.65	5	8.53
6	Hong Kong, China	8.61	6	8.47
7	Netherlands	8.49	10	8.40
8	Norway	8.47	7	8.45
9	Luxembourg	8.47	9	8.40
10	Japan	8.43	11	8.32
11	Sweden	8.41	8	8.41
12	Germany	8.39	13	8.20
13	New Zealand	8.33	12	8.23
14	Australia	8.24	16	8.08
15	France	8.24	17	8.05
16	United States	8.18	15	8.13

Таблиця 1. Рейтинг країн світу за індексом розвитку ІКТ

До числа 30 провідних країн відносяться також економіки з високим рівнем доходів з Азіатсько-Тихоокеанського регіону (Австралія, Сінгапур і Нова Зеландія), а також США, з регіону Південної Америки. Не дивлячись на широке поширення ІКТ у всьому світі, існують значні відмінності між розвиненими і країнами, що розвиваються. Значення Індексу в розвиненому світі в середньому вдвічі вище, ніж в країнах, що розвиваються. У звіті визначена група регіонів з найбільш низькими рівнями розвитку ІКТ, в яких проживають понад 2,4 мільярда людей, і підкреслюється, що державним інститутам необхідно приділяти пильну увагу цій групі. До числа таких регіонів належать африканські країни, а також деякі густонаселені райони Індії, Пакистану та ін.

МСЕ відстежує також конкретні аспекти розвитку ІКТ в світі. Деякі з діаграм МСЕ наведені нижче. Як бачимо з діаграми 1, 2 у 2017 р. до Інтернету підключені понад 3.2 млрд. людей (майже 45% населення світу). При цьому частка підключеного населення в розвинених країнах досягла 81.0%. В порівнянні з 34% в країнах, що розвиваються.

Chart 1.20: Individuals using the Internet, 2005–2017*

Таблиця 2. Особи які користуються Інтернетом.

До МСЕ рейтингу включену ще багато факторів та проаналізовано багато показників, які впливають на загальний рейтинг країни з розвитком ІКТ. Виходячи з цього можна зробити висновок, що чим вищий рівень доходу країни, тим стрімкіший її прогрес в розвитку ІКТ.

Можна сказати, що на даному етапі розвитку інформаційних технологій інформація є одним із найголовнішим ресурсом в стратегії кожної держави, як внутрішньої так і зовнішньої.

Основні етапи розвитку інформаційних технологій пов'язані з початком комунікації загалом, але великим поштовхом для появи нових способів передачі, обробки та маніпулювання інформацією, безумовно були воєнні часи, що змушували прискорювати теми розвитку та впливу інформаційних технологій.

Інформаційні технології в міжнародних відносинах включають в себе багато складових понять, таких як інформаційне суспільство, інформаційний простір, інформаційно-комунікативні технології, інформаційна безпека, інформаційна війна, інформаційний пресинг та інші. Також існують різні моделі впливу, такі як маніпулятивна, діалогова або теорії преси, які спрямовані на досягнення конкретного результату, та показують варіанти використання інформації, владою або окремими індивідами для стабілізації або дестабілізації ситуації в країні.

Проаналізувавши індекс розвитку ІКТ різних країн, можна також зробити висновок, що на сьогоднішній день країнам, що розвиваються необхідно прикладати немалих зусиль для розвитку інформаційних технологій, аби мати вплив як всередині, так і за межами країни.

РОЗДІЛ 2. ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ЯВИЩЕ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

2.1. Сутність та складові поняття «гібридна війна».

Процеси глобалізації та загострення в міжнародних відносинах на початку двохтисячних породжують термін «Гібридна війна». Військовий теоретик при міністерстві оборони США Франк Хоффман починає активно розвивати і використовувати це поняття і визначає гібридну війну як - поєднання регулярних і нерегулярних військ і засобів ведення збройного конфлікту на одному театрі військових дій. Гібрид різних технологій, тактик і методів ведення боротьби створює нові загрози, протистояти яким стає складніше [64].

Для кращого розуміння значення терміну «гібридна війна» слід розібрати саме поняття війни, в її класичному значенні. Війна - це суспільно - політичне явище, продовження внутрішньої і зовнішньої політики держави (групи держав) насильницькими засобами. Основною формою війни і її основним змістом є збройна боротьба. Головним засобом ведення збройної боротьби є збройні сили країни і інші воєнізовані формування [40]. Таким чином, класична війна являє собою протиборство з використанням озброєння і відкритими бойовими діями, метою якої є захоплення будь-яких благ даної країни, території і підпорядкування. Така війна починається з попередження в вмотивованій оголошення війни або ультиматуму, про що так само повідомляються нейтральні країни [67]. Звідси стає видно основну різницю між війною класичної і гібридної - точно визначені учасники збройного конфлікту, визначені їх взаємні претензії і сам факт оголошення війни, в той час як в разі початку війни гібридної - подібного немає і бути не може. Акт проголошення війни накладає певні зобов'язання на сторони військового конфлікту, їх дії підлягають нормам Міжнародного гуманітарного права, як-то обмежені кошти озброєння і нанесення шкоди, отримання статусу комбатантів, біженців. Мінімізація нанесення шкоди культурним, релігійним пам'ятникам і споруд на території конфлікту і інші. Таким чином, ведення збройних дій схильні до впливу конвенцій міжнародного права, контролюється нейтральними країнами у відкритому протистоянні.

Гібридна війна - війною в класичному розумінні не є. Гібридність має на увазі наявність різних комбінацій методів атак, в той час як війна - це конфлікт. Звідси під терміном «Гібридна війна» можна розуміти конфлікт, в якому застосовується сукупність різних способів впливу на противника, що носять як насильницький, так і не насильницький характер, а так само наявність стратегії з використанням регулярних військових і невійськових елементів для досягнення певних політичних цілей [54].

В даний час існує два підходи до трактування феномена «Гібридна війна». У першому випадку - гібридна війна явище не нове, як і будь-який збройний конфлікт, вона несе в собі взаємодію не тільки з озброєними силами, а й з використанням партизанських атак, використанням тактик асиметричних, тобто конфлікту «в якому ресурси двох воюючих сторін істотно розрізняються, а під час боротьби вони намагаються використовувати характерні недоліки один одного» [57] і іррегулярних воєн, що являє собою «збройну боротьбу між державними і недержавними акторами за легітимізацію та вплив на відповідне населення» [39]. Таким чином, підкреслюючи, що явище «гібридних воєн» не є щось нове, а є переродженням звичайного збройного конфлікту [65].

Другий підхід характеризується новизною явища, при чому, на стільки унікальним, що поки ще немає адекватної оцінки і чіткого визначення даного феномена [65]. Офер Фрідман - британський фахівець з військової історії та безпеки, пояснює явище «гібридних війни» як популяризацію військової тематики в цивільному житті, що пов'язано з ростом різних наукових публікацій і досліджень підготовленими відставними військовими, які звикли використовувати свою армійську термінологію [64]. Саме тому, представники влади виключають з формулювань правових документів термін «війна», в разі потреби замінюючи його термінами «загроза», «боротьба», «конфлікт», «стратегія».

Реконцептуалізація поняття «гібридної війни» відбувається в 2014 році, після заяв командувача збройними силами США в Європі генерал-лейтенанта Бена Ходжса, про те, що Росія веде гібридну війну в Криму [57]. У цей період в поняття включають весь спектр військових і невійськових дій - як відкриття бойових дій, проведення

спецоперацій, кібервійни, інформаційні війни, фінансово-економічні війни, політичне протистояння [64].

Починається формування негативного сприйняття гібридної війни, метою якої позначається реалізація інтересів вузького кола осіб, утримання влади. Її називають одним із способів маніпулювання свідомістю, прикриттям неординарних дій. Звідси з загарбницької збройної боротьби з'являється новий інструмент протиборства. «Гібридна війна це війна, в якій реальні військові кроки мають на увазі в першу чергу неясні, таємні, однак типові військові дії, в процесі здійснення яких ворожа сторона нападає на регулярну армію і (або) на державні структури противника. Атака відбувається за рахунок сепаратистів і місцевих бунтівників, які підтримуються фінансами і зброєю з-за кордону і певними внутрішніми структурами: організованою злочинністю, псевдо - релігійними і націоналістичними організаціями, олігархами » [52].

Визначаючи феномен «гібридних війни», дослідники можуть використовувати інші терміни для визначення даного явища. Політолог Олександр Дугін вводить термін «сетецентричної війни», політолог - Ігор Панарін прирівнює «гібридну війну» до війни [64]. Пропаганда і дипломатія, економіка і фінанси - все пускається в хід для нанесення максимального збитку супротивникові, аж до провокування соціальних заворушень на його території і збройних конфліктів на кордонах [68].

Гібридні війни можуть бути мультиузловими, які проводяться і державами, і різними недержавними акторами. Ці мультиузлові дії проводяться або різними підрозділами, або одним і тим самим [57]. Це дає можливість використання комплексних заходів з реалізації гібридних загроз, таких як традиційні, нестандартні, тероризм і злочини терористичного характеру, а так само різні інноваційні технології, наприклад кібератаки, дії в сфері економіки, енергетики, використання пропаганди, інформаційно-психологічного впливу. Гібридні загрози формуються в залежності з початкового комплексу цілей і надають дію на військові і цивільні об'єкти противника. Де підсумковим результатом повинен стати подрив могутності протистоїть держави, управлінського апарату всередині країни і загального рейтингу

на міжнародній арені. Відповідно, звідси комплекс гібридних загроз орієнтований на певний об'єкт впливу, має чіткий план дії і кінцеву мету - що в сукупності являє собою стратегічний задум однієї конкретної операції.

До найбільш важливим гібридним загроз відносяться:

- джерела загроз: держава, терористична організація, структури транснаціональної організованої злочинності, олігархічні клани.

- склад загроз, який визначається можливостями і цілями того, хто їх формує, а також уразливими місцями об'єкта впливу.

- масштаб або розмах загроз, що визначає межі зони їх впливу, які залежать від кількості та доступності об'єктів загроз, а також можливостей їх попереднього розтину та вивчення [50]

Одним з важливих аспектів появи «Гібридних воєн» стає фактор глобалізації, який тепер дає можливість використовувати у військових цілях різні форми боротьби одночасно, такі як: протистояння в кіберпросторі, економічні санкції, інформаційні війни, які було неможливо використовувати в минулі часи. Саме завдяки розвитку процесів глобалізації формуються зручні умови для ведення гібридних воєн, вони відповідають таким ознакам як:

Мультиmodalність, при якій війна ведеться за допомогою безлічі важелів тиску, де використовується інформаційне, економічне, політичне, психологічне і т.д. вплив на супротивника. Таке як дезінформація, дезорієнтація, використання інструментів економічної блокади, підрив авторитету владних структур.

Гнучкий, нестандартний противник, який може бути як державним, так і недержавним. Це можуть бути суспільно політичні організації, радикальні угруповання.

Інформаційна війна і пропаганда. Вони здійснюються шляхом інформаційно-психологічного впливу на свідомість громадян, метою якої є зміна світогляду, системи цінностей, моделі поведінки, розмивання культурних, моральних, духовних цінностей, нав'язування чужої культури, вкидання і фальсифікації інформації [65].

Багато-варіативність. Можливість великої кількості варіантів удару, яке дає можливість противнику реалізовувати непередбачувані гібридні сценарії боротьби.

Так як, не виключається можливість використання, в тому числі класичних військових дій з будь-якими тактиками, то противнику складніше прогнозувати атаки і протидіяти їм. В умовах напружених міжнародних відносин може виникнути складність визначення союзників і супротивників. Агресором в гібридній війні може бути навіть той, кого вважають союзником або нейтральною стороною.

Безконтактність. З метою уникнути відкритих бойових дій і розв'язання відкритих бойових дій, наголошується на непрямі дії, як то кібератаки, інформаційна війна, економічні блокади. Які, не призводять до початку військових дій, але при цьому завдають шкоди противнику.

Розмита лінія фронту. Це, напевно, головна відмітна риса гібридній війні від класичної, де дана межа чітко видна. Складність у розмежуванні загроз, складність у веденні переговорів, складності у веденні боротьби. Будь-який момент переговорів може виявитися атакою супротивника. А також складність у визначенні кордонів між конфліктуючими сторонами [54].

Дослідники по-різному визначає інструментарій гібридній війни. Доктор психологічних наук, президент Московської академії розвитку освіти Ю.В. Громико вважає, що гібридні атаки є системою «інформаційно-пропагандистських та психологічних заходів, що проводяться із застосуванням засобів масової інформації, культури, мистецтва та інших засобів протягом тривалого часу»[57]. Таким чином, переможець здобуває перемогу, при цьому зберігаючи ресурси і армію переможеного, що втілює в собі ідеальну концепцію безконтактної війни. Доктор політичних наук С.В. Мошкін говорить про симбіозі «м'якої сили» і «жорсткої сили», де «м'яку силу» може використовувати будь-яка держава. Так як вона включає в себе власну культуру, політичну ідеологію, і зовнішню політику [51].

Аналітик Інституту проблем інформаційної безпеки МДУ ім. М.В. Ломоносова С. Расторгуєв називає самим дієвим елементом безконтактних війн - інформаційну війну [55].

Інформаційні операції можуть призвести до того, що противник капітулює, а бойові операції стануть лише крайнім способом примусивши агресора. Інформаційна

зброя тут дозволить безпосередньо завдати шкоди на свідомість і підсвідомість противника, досягаючи, таким чином, прихованого управління його поведінкою.

Політолог Е.С. Тесленко називає сім гібридних загроз, які так само є складовими елементами гібридної війни: тероризм, кібер-шпигунство, організована злочинність, протисупутникові акції і військові загрози з космічного простору, протидії військового і економічного характеру на море, в тому числі морські блокади і піратство, створення дефіциту ресурсів, в тому числі економічні санкції, екоцид і домінування в розподілі продовольчих товарів, проведення таємних операцій силами підрозділів спеціального призначення, в т м числі етнічні чистки і політичні вбивства [62].

Фахівці, що вивчають гібридні війни, включають в поняття загроз все кошти, які допомагають противнику завдати шкоди. Традиційні, класичні, війни в інформаційному просторі, використання і розробку сценаріїв конфліктів низької інтенсивності на території противника, міжнародний тероризм, міграцію, розпалювання етнічних і релігійних конфліктів, транснаціональну злочинність, демографічні ризики, глобалізаційні виклики та інші. Основним завданням є зробити придатними до ефективного використання в гібридної війні як традиційні, так і нетрадиційні методи. Російської завданням, в сфері забезпечення своєї безпеки, стає облік можливостей використання згаданих загроз противником, для досягнення своїх політичних цілей на тривалий період. Але при цьому, необхідно враховувати, що таким противником може бути як одна держава, союз держав, так і недержавне збройне формування, що ставить за свою мету [56].

Але найбільш важливими аспектами, за якими ведеться гібридна війна, вважаються інформаційний, військовий і економічний [54].

Військовий аспект включає в себе, в першу чергу, відкриті бойові дії, які нерідко замасковані під терористичні атаки. Терористична загроза, в тому чи іншому вигляді, існує досить довго. І як будь-який живий елемент, він може еволюціонувати і видозмінюватися. Якщо раніше це було прерогативою внутрішньодержавних справ, то зараз терористичні організації виходять на міжнародну арену. З керованого всередині конкретних центрів, він перетворився на стихійний, практично не

підкоряється тероризм 20. Виною цьому може виступати ряд причин - починаючи зміною керівного складу терористичної організації, закінчуючи перекриттям постійних джерел фінансування діяльності. У подібних випадках організації можуть почати самостійно добувати гроші, як правило, незаконним шляхом. Терористи беруться за все - виробництво і продаж наркотичних засобів, торгівля зброєю, викрадення людей з метою вимагання і бандитизм.

Початок XXI століття також характеризується інтенсивним зростанням терористичних груп, які створюються для досягнення власних етнічних і релігійних цілей. Тероризм в будь-яких його формах набуває особливу політичну спрямованість у зв'язку з наданням негативного впливів на всю систему державної влади і суспільства [46].

Тероризм виходить на новий рівень. Це стосується як політичної сфери, так і військової. У досить великих організаціях посилюється централізація влади, організовується приплив капіталів, встановлюються правила поведінки. Йде процес, який можна порівняти з формуванням нової держави. Цей факт посилює загрозу, що виходить від терористичної організації, так як дана система зможе сама себе відтворювати, залучаючи на свою сторону все нових adeptів і тренуючи їх в спеціальних таборах, готуючи нових бойовиків, ідеологів і вербувальників.

Прозорі кордони і масові переселення дозволяють членам терористичних організацій безперешкодно проникати в інші країни. Здійснюючи точкові теракти, adeptи розпалюють внутрішньополітичну обстановку держави, домагаючись прийняття більш підходящого для них політичного курсу.

Єдиним можливим варіантом в подібній ситуації є об'єднання держав для боротьби з міжнародним тероризмом. Необхідно «підійти до таких конфліктів з усією відповідальністю і завоювати стрімку і остаточну перемогу» [37].

В іншому випадку, якщо об'єднання зусиль не відбудеться, то не доведеться чекати нічого, крім вкрай негативних для держави наслідків.

Поодинокі терористичні атаки далеко не єдиний спосіб нанесення збитку. Після закінчення холодної війни почали з'являтися терміни «супер тероризм», «прихований тероризм» та інші. Суть «супер тероризм» полягає в застосуванні

забороненими організаціями сучасних технологій або озброєння. Може йтися як про ядерне, так і про хімічний або біологічну зброю. Даний вид тероризму здатний завдати значної людській і матеріальній шкоди на державному рівні.

«Прихований тероризм» полягає в маскуванні терактів під стихійні лиха або нещасні випадки. В такому випадку, основне завдання не довести народ до панічного страху, а скомпрометувати державу перед народом, виставивши його нездатним вирішувати виникаючі проблеми. Прихований тероризм домагається негайного ефекту. Це більше робота на перспективу, так як в сукупності вся виконана робота може привести до ослаблення сильної держави.

Економічний аспект гібридної війни, як і тероризм, є невід'ємним і досить ефективним інструментом. Як і інші елементи, економічний тиск починається в тому випадку, якщо досягти бажаних результатів не виходить дипломатичними засобами. Тиск на економіку іншої країни - це перший крок, який покликаний підірвати довіру народу до свого уряду, так як передбачається зниження рівня доходів населення, і як наслідок - падіння рівня життя.

Економічні санкції покликані, насамперед, нанести удар по життєво важливим структурам державної економіки умовного противника – по промисловій сфері, фінансовій, нафтодобувній та оборонній [54].

Ще однією метою економічного блокування може служити потреба перетворення країни умовного противника на сировинний придаток. При зруйнованій економіці і відсутності коштів підтримки набагато легше домогтися вкрай низьких цін як на вуглецевмісну сировину, що найбільш цінується в усьому світі, так і на земельні і лісові угіддя.

Економічні санкції можуть виконувати ще одну роль - дискредитації. Якщо вони введені проти конкретних осіб і організацій, значить, була спроба в тій чи іншій мірі підірвати авторитет керівництва країни, показуючи свої злочинні зв'язки і діяння, які приписані першим особам держави, навіть якщо вони не обґрунтовані, не доведені і звинувачення сфабриковані. Отже, з самого початку введення санкцій вони розглядалися протиборчим державою як засіб інформаційної війни і використовувалися для того, щоб сформувати в очах світової громадськості

негативний образ нашої країни, глави держави та інших представників політичної еліти [49].

В якості економічного інструменту гібридної війни можна розглянути фінансові санкції. Суть їх у тому, що країнам, що знаходяться під цим видом санкцій, так само як і їх фінансовим організаціям, буде неможливо перевести кредит в країнах, що володіють монополіями на світову валюту (як долар і євро). Під удар потрапляють довгострокові і середньострокові позики. Економічне блокування, як і його окремі інструменти, не завжди можуть бути ефективні. Хоча такий вид тиску може бути єдиним, коли дипломатична конфронтація результату не дала, а військова просто неможлива.

До того ж, авторам економічних блокувань нерідко доводиться випробовувати на собі відповідні заходи. В результаті виходить, що спроба тиску на економіку обертається фінансовими втратами для всіх учасників блокади. Різниця лише в тому, що країни, що знаходяться під санкціями, можуть знайти собі ринки збуту і закупа, а ось країни, які ці санкції ввели, не завжди можуть знайти ринки збуту.

Економічна війна - це досить серйозне явище, в умовах гібридної загрози. Це війна ХХІ століття за політичну, економічну і державну незалежність. Програш в цій війні понесе за собою вкрай негативні наслідки в економічній сфері для держави, в сфері якості життя для населення[65].

Не менш важливим аспектом ведення гібридної війни є її складова - війна інформаційна. Людство переступило поріг нового тисячоліття зі значним прогресом в інформаційно-комунікативній сфері. Буквально за сто років пройдено шлях від газети як єдиного засобу масової інформації до глобальної мережі «Інтернет», яка за секунди може відображати події в будь-якій точці земної кулі.

Логічно припустити, що нові можливості для обміну інформацією служать не тільки на добру справу. Зворотний бік загальної доступності та довіри до нових джерел інформації полягає в навмисному спотворенні самої інформації.

Найбільш ефективними способами її спотворення є пропаганда, дезінформація і кібератаки.

Пропаганду можна назвати відносно безпечним методом спотворення інформаційного поля, але вкрай ефективним при роботі на перспективу. Завдяки систематичному трансляванню і нав'язування своїх культурних цінностей однією країною відбувається розмивання і втрата культурних шарів і традицій в інших країнах. Найбільш рейтингові та авторитетні новинні видавництва представляють для всього світу інформацію, пропущену через фільтри національного пріоритету. Як результат інші нації починають дивитися на світові проблеми, наприклад, «західними» очима.

Дезінформація спрямована на більш короткострокові цілі. Основне завдання - шляхом поширення завідомо неправдивої інформації, цілю якої стане вплинути на думку керівництва і населення країни [66]. Для цього активно використовуються засоби масової інформації, які, з одного боку, формували необхідне відношення світової громадськості, а з іншого - приводили до погіршення морально-психологічних настроїв населення, знижуючи тим самим його боєздатність [66].

Кібератаки є найбільш швидким методом роботи з інформацією. Завдяки значній комп'ютеризованості населення у кіберзлочинців з'являється все більший простір для діяльності. Йдеться навіть не про викрадення грошей з особистих банківських рахунків або вірус-здірників, заблокували операційну систему. Більш вигідний сценарій - впровадження в систему високопоставлених чиновників, з подальшим шпигунством. Абсолютно будь-яка техніка, забезпечена виходом в інтернет, здатна перетворитися в прослуховуючий пристрій. Комп'ютер, ноутбук, планшет, мобільний телефон - все це можна поставити на службу організації, що створює і розповсюджує віруси.

Перевагою інформаційної війни є те, що вона не задіє будь-яких матеріальних засобів ураження і, що особливо важливо - ведеться анонімно, тому атакують сторона позбавляється права відобразити атаку прямими військовими методами, оскільки в цьому випадку займе позицію агресора [60].

Сила сучасної цивілізації - технологія і інформація – обертаються проти неї [69]. З настанням нового століття змінився характер протистояння між державами: простежується тенденція зміщення центру ваги з відкрито силових (військових і

економічних) методів і засобів до прихованих, в тому числі інформаційним [66]. Засоби масової інформації стають більш ефективним засобом маніпуляцій, з їх допомогою можна проводити практично будь-яку політику, впливати на думку суспільства, формувати її, і так само маніпулювати.

Все частіше і частіше до речі війна додаються ті чи інші визначення - «тотальна», «миротворча», особливо в тих подіях, коли стан справ не пояснюється класичною війною. Сучасні умови змушують нас сприймати політику як продовження війни, прирівняної до значенням - війна нації за виживання, в якій немає заборонених прийомів [37].

Таким чином, гібридна війна являє собою сукупність різноманітних прийомів з невійськових засобів, що використовуються для послаблення супротивника, руйнування державності, підриву його культури, духовних цінностей, економічної стабільності. У даних бойових дій немає оголошеного початку, немає встановленої лінії фронту, немає комбатантів, але є конкретні мети, що прагнуть реалізувати боку неоголошеного конфлікту. Як би не сварились дослідники в судженнях про появу даного поняття, можна сказати тільки одне - гібридна війна як явище існує, а її інструменти спрямовані на ослаблення національної безпеки Росії. Основні інструменти гібридної війни - терористичні атаки, економічні блокади, інформаційні війни мають місце бути в реаліях сьогоденних політичних подій.

Дані загрози національній безпеці і стратегічній стабільності об'єднує одна спільна риса - вони так чи інакше спрямовані на взаємодію з інформаційним простором. Інформація про появу тих чи інших подій поширюється і оцінюється певним чином і впливає на загальний настрій населення. Саме інформаційно-психологічну дію є основним інструментом гібридної війни, з цього варто приділяти особливу увагу саме політиці формування інформаційної безпеки.

2.2 Інформаційні технології як інструмент гібридної війни

Інформаційна війна являє собою одну з надзвичайних загроз національній безпеці. Сутність загрози полягає в досягненні будь-якою державою надмірної

переваги в інформаційній галузі. Таке перевагу дозволяє впливати на поведінку громадян, політичної еліти, військових, дозволяє моделювати громадську думку.

Інформаційна війна розширює простір ведення воєн, у даного типу воєн немає лінії фронту. Неможливо однозначно визначити чи ведеться інформаційний вплив в даний момент, так само неможливо виявити ведення інформаційних операцій. З цього, такий вплив майже не фіксується, і автори операцій залишаються невідомими. Ситуацію з інформаційними війнами ускладнює відсутність будь-яких міжнародних юридичних і моральних норм ведення інформаційної війни.

Учасниками інформаційної війни можуть бути будь-які актори, починаючи від держав і державних спеціальних служб і закінчуючи будь-якими злочинними угрупованнями, в тому числі і терористи. Для ведення такої війни необхідні технічні засоби, низька вартість яких робить доступним інформаційні війни навіть звичайним громадянам, які навіть не підозрюють злочинності своїх намірів [43].

Вперше термін «інформаційна війна» був ужитий американцем Томасом Рона в звіті «Системи зброї та інформаційна війна», підготовленому ним у 1976 році для компанії «Боїнг». Автор, зокрема, вказав, що інформаційна інфраструктура стає ключовим компонентом американської економіки, але вона одночасно перетворюється у вразливу ціль, як у воєнний, так і в мирний час [45].

Публікація звіту Т. Рона послужила початком активної кампанії в ЗМІ. Сама постановка проблеми вельми зацікавила тих американських фахівців, які займаються «секретними матеріалами». Військово-повітряні сили США почали активно обговорювати цей предмет з 1980 року. На той час склалося загальне уявлення про те, що інформація може бути як ціллю, так і зброєю.

Автор статті «Інформаційна війна - що це?» І.І. Завадський відповідає на поставлене запитання так - «Інформаційна війна складається з дій, що вживаються для досягнення інформаційної переваги в забезпеченні національної військової стратегії шляхом впливу на інформацію та інформаційні системи супротивника» [42].

Якщо метою війни класичної є нанесення шкоди системам забезпечення держави противника, то збиток, нанесений інформаційними війнами, спрямований на масовану психологічну обробку людей, з метою дестабілізації політичної ситуації в

країні. Основною перевагою інформаційних атак є можливість досягнення мети без єдиного пострілу, всього лише нав'язавши інші цінності, інші погляди, перепрограмуємо свідомість людей так, як вигідно противнику. І основною аудиторією подібного впливу є молодь і владна еліта [56].

Інформаційна війна - це війна в області ідей і цінностей. Вона є частиною війни психологічної, яка спрямована на нефізичних знищення людини, а на переорієнтацію його свідомості.

Виділяється три рівня інформаційних воєн. Перший - емпіричний, де відбувається перекручування фактів в будь-якій сфері, будь то економіка, політика, культура. На цьому ж рівні з'являється поняття «фейкових новин», яке є інструментом в боротьбі за владу як всередині держави, так і за вплив в геополітичному просторі. Інформаційні «факти» в даному випадку не є такими через відсутність об'єктивного змісту. Інформаційні вкидання, чутки призначаються для маніпуляції громадською думкою і свідомістю громадян для досягнення певних цілей. Вони розраховані на емоційне сприйняття, але не на раціональну оцінку і критичне сприйняття новин. Посилувати такий ефект може і картинка, відеоряд. Звідси, слід заміщення понять і зміна раціонального сприйняття емоційним, а значить і доступним для маніпуляцій.

Другий рівень - концептуальний. Це спосіб організації інформації, ту чи іншу її тлумачення і методи її інтерпретації. «Інтерпретація - пошук або пояснення прихованого сенсу того, що не ясно чи складно для розуміння» [48]. Даний процес потребує критичного осмислення інформації і відповідає світогляду того, хто інтерпретує інформацію. Саме цей рівень дозволяє не приймати всю інформацію як керівництво до дії, а дозволяє виробляти самостійність мислення.

Третій рівень - смисловий. На даному рівні піддаються випробуванню екзистенційні цінності. Відбувається такий вплив на психологічну сферу людини, з метою заміни смислів, поглядів і цінностей одного суспільства на систему чужих смислів, найбільш вигідних противнику [48].

Інформаційні конфлікти можуть виникати в будь-якій сфері, на будь-якому рівні, починаючи від міжособистісних відносин і закінчуючи міждержавними. Але могутньою зброєю, незалежно від сторін конфлікту, залишається інформація. Як

підсумок - інформаційна війна, яка представляє собою як явне, так і приховане інформаційне або інформаційно-психологічний вплив протиборчих сторін один на одного.

Розглядаючи сутність інформаційної війни необхідно вказати на те, що ця війна спрямована на громадян, так як інформаційні технології проникають в повсякденне життя, примушуючи кожного бути сприйнятливим до нав'язаних ідей, так щоб при цьому залишатися байдужим до інших. Небезпека інформаційних атак полягає в тому, що при їх вдалому виконанні відбувається підрив суспільства зсередини, і руйнує його в кінцевому результаті.

Існує три мети інформаційної війни:

- контроль інформаційного простору для використання в своїх цілях;
- контроль за інформацією та інформаційними потоками для проведення інформаційних атак на супротивника;
- підвищення ефективності діяльності збройних сил за допомогою військових інформаційних функцій [13].

Використання інструментарію інформаційних воєн дозволяє ставити і досягати наступні завдання:

- Дезінформація світової спільноти і громадян окремих держав шляхом розміщення в ЗМІ завідомо неправдивої інформації.
- Поширення ідеології просувається шляхом масованих атак на свідомість людей.
- Відбувається вербування прихильників серед владної еліти, лідерів молоді.
- Здійснюється проникнення в різні інформаційні ресурси - архіви, бази даних з метою їх знищення або спотворення міститься в них інформації.
- Зниження рівня впливу держави на міжнародній арені і його впливу на прийняття рішень.
- Впровадження в суспільну свідомість чужорідних культурних елементів і негативне ставлення до власної культури, переважання принципів споживацтва, аморальності.

- Дестабілізація економіки держави та політичної стабільності.
- Поширення компрометуючих відомостей, дискредитація політичного керівництва країни.
- Створення стану конфронтації між провідними політичними силами держави.
- Розпалювання націоналізму, ксенофобії, расової та релігійної ненависті.
- Організація масових заворушень, протестів, екстремістських проявів [56].

Основними методиками інформаційних воєн є методики інформаційно-психологічного впливу, які так само можуть супроводжувати інші елементи гібридної війни.

Вплив може здійснюватися різними засобами:

Інформаційні. Де поширення інформації є основний фактор впливу. Таким чином, уряд може підготувати населення до позитивної оцінки військової політики своєї держави і через засоби масової інформації сформуванати патріотичні погляди. Або ймовірний противник може впровадити вигідні йому протилежні за спрямованістю ідеї та настрої. Застосовується система торгових фінансово-економічних санкцій. Це призводить до ослаблення економіки держави, падіння рівня життя, побутові труднощі, зростання кількості епідеміологічних захворювань і як результат невдоволення громадян існуючим станом. Тиск може надаватися політичними засобами. Таким чином, здійснюється підтримка опозиційних партій і рухів іноземними інвесторами з метою тиску на політичне керівництво країни [58].

Основним складовим елементом інформаційної війни є інформаційно-психологічна війна. Вона виступає інструментом психологічного впливу на маси, містить в собі засоби і методи впливу на уми людей.

Використання будь-якого впливу на психологічний стан людини з метою зміни його мотивації, особливо під час ведення тих чи інших бойових дій або підготовки до них, відноситься до такого різновиду інформаційної війни як психологічна війна.

У психологічній війні немає моральних обмежень, допускаються будь-які способи підризу морального стану противника. Це і вбивства, і отруєння води і їжі, і

саботаж, і навіть терор, що робить її схожою з війною гібридною як мінімум за загальним інструментарієм.

«Психологічна війна - це особливий вид підготовки і ведення воєн, що дозволяє панівним колам, використовуючи пропаганду, терор, і інші засоби, впливати на власні народи, народи ворожих, союзницьких і нейтральних країн в політико-ідеологічному, моральному і психологічному відношенні для досягнення цілей своєї військової стратегії» [43].

Метою психологічних війн є підготовка до здійснення відкритих бойових дій, виправдання застосування збройних сил проти супротивника. Психологічна війна - це спеціально організований і професійний вплив на свідомість, почуття і волю противника.

Існує два розуміння поняття психологічна війна. Перше містить у собі діяльність людей, що мають спеціальну підготовку і досвід психологічного впливу на людей.

Друге розуміння терміну йде на рівні буденному, повсякденному і позначає використання коштів спілкування і механізмів впливу між людьми з метою підпорядкування своїм цілям - для сприятливого здійснення власної діяльності, для перемог в суперечках, просування кандидатів у виборчих кампаніях та інші [47].

Комплекс заходів та психологічних прийомів, спрямованих на досягнення цілей інформаційної війни називається інформаційно-психологічною операцією. Вони спрямовані на населення протиборчої сторони, на збройні сили противника у відкритих військових конфліктах, на представників владної еліти інших [38].

Залежно від специфіки об'єктів інформаційного протиборства використовуються різні види інформаційно-психологічних операцій. Це інформаційно-технічні та інформаційно-психологічні операції.

Інформаційно-технічні операції застосовуються щодо телекомунікаційних систем, баз даних стратегічного характеру, систем управління різних відомств і процесів.

Інформаційно-психологічні операції застосовуються щодо окремих осіб і різних категорій населення, особового складу збройних сил, представників правлячої еліти керівників різних організацій [38].

Поняття інформаційно-психологічна операція і психологічна операція за своїм змістом можуть використовуватися як синоніми. Термін інформаційно-психологічна підкреслює роль інформаційного компонента в своїй структурі, але при цьому також містить відсилання до наявності психологічного тиску.

Цілями психологічної війни можуть бути: запобігання конфлікту, ослаблення морального духу особового складу збройних сил і цивільного населення противника, відмова від участі в бойових діях військ противника, створення передумов для досягнення намічених цілей з мінімальними людськими втратами і матеріальними витратами [47].

Інформаційно-психологічні операції класифікують за умовами їх реалізації - в мирний час, в період відкритого військового протистояння, а так само до початку оголошення класичної війни і після закінчення такої.

Гібридна війна передбачає ведення інформаційно-психологічної війни з метою здійснення впливу на населення в період, коли необхідно не допустити розв'язання відкритої конфронтації і озброєної боротьби.

Використовуються такі стратегічні завдання як заклик до стримування військової агресії їх політичного керівництва. Поширення на міжнародній арені погляди, що відповідають інтересам своєї держави. Заклики до стабільності військово-політичної обстановки. Формувати міжнародну довіру до оборонної політики своєї держави. Вносити розкол у коаліцію вороже налаштованих держав. Підтримувати акції залякування проти потенційного супротивника (демонстрація військової потужності, політичний тиск, економічна блокада, припинення культурних і наукових контактів і так далі). Ставити під сумнів правильність зовнішньої і внутрішньої політики країни потенційного противника. Критика духовних і військових ідеалів політичного керівництва і популярних лідерів держави - супротивника. Дискредитація військово-політичних теорій, доктрин, концепцій, поглядів агресора. Ослаблення морально-політичного потенціалу населення і

військовослужбовців противника. Формувати негативне ставлення до можливої війни. Розпалювати політичну, релігійну, національну, і іншу ворожнечу між різними групами населення і військ. Пропаганда політичного, економічного, військового, і іншого переваги своєї держави перед державою противника. Доводити якісну перевагу своєї бойової техніки, зброї та морального духу озброєних сил [47].

Прийоми ведення психологічних воєн, як одного з елементів інформаційної безпеки український журналіст, письменник Г.Г. Почепцов пропонує використовувати не тільки в міждержавних конфліктах, а й під час виборчих кампаній. Або інформаційної боротьби різних комерційних та інших корпорацій, де застосовуються різні системи інформаційного протиборства [53].

Основними прийомами впливу на свідомість є маніпулювання, дезінформація і поширення міфів.

«Маніпулювання - це спосіб психологічного впливу, спрямований на зміну напрямку активності інших людей, здійснюваний настільки майстерно, що залишається непомічений ними» [53].

«Маніпуляція свідомістю - це своєрідне панування над духовним станом людей, управління шляхом нав'язування людям ідей, установок, мотивів, стереотипів поведінки, вигідних суб'єкту впливу» [53].

Інформаційне перевантаження. Це метод величезного і швидкого напливу інформації, що люди, що потрапили в потік цієї інформації, її просто не встигали осмислити і вірили в усе підряд.

Дозування інформації. Не завжди вірний метод брехні, рано чи пізно можуть зажадати докази. Дозованість правди породжує поширення різної, в тому числі і недостовірної інформації, чуток.

Змішування фактів. Фактори змішуються з вигадкою, здогадками, гіпотезами, припущеннями, чутками так, що в плутанині незрозуміло де, правда, де вигадка.

Затягування часу. Відтягується оприлюднення важливих відомостей до моменту, коли вже пізно буде щось міняти.

Поворотний удар. Вигадану версію подій поширюють через нейтральні засоби масової інформації, в результаті чого її повторюють інформатори противника і природно вважають її достовірною.

Своєчасна брехня. У момент, коли терміново потрібна певна інформація, видається нейтральна брехня і приймається за офіційну інформацію. Потрібна інформація оголошується, коли спадає гострота ситуації і змінити нічого не можна. Як приклад можна привести феномен Д. Псакі, яка затягувала час брифінгів, в той час як офіційну остаточну версію оприлюднили перші особи американської держави [59].

У будь-якій маніпуляції людьми необхідна наявність зворотного зв'язку, для спостереження якості і кількості циркуляції інформації, моніторингу її змін, з урахуванням непередбачуваності і несподіванок.

Не менш популярною залишається техніка міфів. Міф являє собою видозмінену інформаційну реальність, яку приймають за реально існуючу картину світу [63].

Техніка дезінформації. Дезінформація - спосіб психологічного впливу, який полягає в навмисному наданні противнику інформації, яка вводить його в оману щодо справжнього стану справ [63].

Яким би сильним не був інформаційно-психологічний вплив йому можна протистояти. Для цього необхідно застосовувати профілактичні заходи у вигляді інформаційно-виховної роботи, яку, зазвичай, проводять у збройних силах. Вона спрямована на інформування про реальну політичну обстановку, рішеннях органів влади, її мета - сформувати стійкий морально-психологічний стан [44]. Так і для захисту інформаційного простору необхідні різні превентивні заходи з протидії інформаційних атак ззовні.

Таким чином, інформаційна війна та інформаційні технології є одним з найважливіших інструментів гібридної війни, більш того, інформаційна складова міститься не тільки в різних елементах гібридної війни, але і може відігравати самостійну роль в міжнародному протистоянні і виступати окремим видом безконтактних бойових дій. Вона являє собою найбільшу загрозу, оскільки метою цієї війни є маніпуляція свідомістю і оволодіння умами людей. Інформаційна війна як

явище існує безліч століть, а її визнання знаходиться на етапі становлення, але при цьому, визнається її руйнівний і дестабілізуючий вплив і приймаються різні заходи з метою протистояти як інформаційним загрозам так і гібридній війні в цілому.

2.3. Міжнародний досвід застосування інформаційних технологій у гібридних війнах.

Зростаюче значення інформації є історичним фактом, який базується на ідеях інформаційного суспільства. Все частіше саме інформаційне протистояння є продовженням політики держави. Так, існує думка, що інформаційні війни прийшли до нас тільки в ХХ ст. разом з настанням технологічної ери. Однак проблеми інформаційних воєн і операцій в політичному дискурсі існують вже тривалий час.

Зразу після Першої світової війни зріс інтерес до цього явища. У багатьох державах світу стали з'являтися роботи по психологічним методам ведення війни [71]. Англійський дослідник психологічної війни П. Г. Уорбертон писав: «В сучасний час основним завданням у війні є не знищення збройних сил противника, як це було раніше, а підринок морального стану населення ворожої країни в цілому до такого рівня, щоб воно змусило свій уряд піти на світ. Збройна сутичка армій - це лише один із засобів для досягнення цієї мети ».

Таким чином, теорія інформаційної та психологічної війни стала розроблятися вже під час і після Першої світової війни. До Другої світової війни існувала активна пропаганда режимів: в Німеччині в 1933-1941 рр. - нацистська пропаганда, в СРСР - комуністична і антикапіталістична в США і Великобританії - капіталістична і антикомуністична. Під час війни акценти швидко зрушили в сторону антинацистському пропаганди [70].

Під час Другої світової війни вже функціонували органи державної пропаганди [72]. В СРСР це були Бюро військово-політичної пропаганди і 7-е управління Політичного управління (ГЛАВПУРi) РККА. У нацистській Німеччині працювали Міністерство народної освіти і пропаганди і Верховне головнокомандування Вермахту. Свої органи пропаганди існували в США і

Великобританії. В ході війни застосовуються методи психологічного впливу часто мали високу ефективність. Незважаючи на розвиток інформаційних технологій в той час, як і раніше пропаганда найчастіше здійснювалася в формі листівок і плакатів. Активно застосовувалася також радіомовлення на мові листи-ка [73].

Після Другої світової війни теорія психологічної війни збагатилася. На тлі протиборства СРСР і США під час «холодної війни», а також в локальних війнах, що відбувалися в цей час, інформаційні війни стали купувати нові обриси. Так, в 1950 р в США було створено Управління психологічної війни, яке вело активну пропагандистську кампанію (в тому числі за допомогою так званих «агітаційних снарядів») під час Корейської війни [74]. У свою чергу, пропагандистські органи Корейської народної армії і Народно-визвольної армії Китаю за підтримки апарату пропаганди Збройних Сил СРСР виробляли масштабне психологічний вплив на військових Південної Кореї і США, причому більш успішне [74].

Результати Корейської війни були критично переосмислені в США, і вже в 1955 р було прийнято нове повчання FM-33-5 "Ведення психологічної війни», в якому підкреслювалося: «Психологічна війна включає заходи, за допомогою яких передаються ідеї та інформація для здійснення впливу на свідомість, почуття і дії противника. Вони проводяться командуванням в поєднанні з бойовими операціями з метою підризу морального духу противника відповідно до політики, проголошеної керівними інстанціями» [74]. Управління психологічної війни було перейменовано в Управління спеціальних методів війни, призначення якого обґрунтував генерал У. Троскел: «Спеціальні методи війни - це з'єднання прийомів, форм і методів психологічної війни з іншими засобами, спрямованими на підризу противника зсередини. Вони розширюють поле бою і перетворюються з тимчасово діючого тактичного засобу обмеженого впливу в потужне стратегічну зброю, яка має великі потенційні можливості» [74].

Нові напрацювання органи пропаганди США застосовували під час війни у В'єтнамі [73]. Крім жорстоких чисток американськими військами в'єтнамських сіл і міст, активно використовувалися технології навіювання страху місцевому населенню і військовим, засновані на знаннях про культуру і забобони в'єтнамців. Інформаційно-

психологічна обробка деморалізувала армію супротивника і передувала фізичного знищення. Під час війни у В'єтнамі були відзначені перші спроби США використовувати телебачення як засіб поширення пропаганди, вживалися заходи для створення комп'ютерних баз даних для накопичення та обробки інформації та інформаційної системи PAMIS (Psychological Operations Automated Management Information System) [70]. Поразка США у В'єтнамській війні сприяло черговому перегляду тактики і стратегії ведення інформаційно-психологічної війни [71].

Війна в Афганістані 1979-1989 рр. стала ще однією можливістю для США застосувати свої технології, проте американські агенти не брали масштабної участі у війні, а нишком спонсорували моджахедів, даючи їм зброю і нацьковуючи їх на радянських військових, поширюючи вигадані чутки про їхні злочини проти афганських дітей. Радянська пропаганда в Афганістані була набагато «гуманніше» і полягала в розповсюдженні політичних анекдотів про опозиційних лідерах. Основна ж тактика радянських військ зводилася до матеріальної підтримки афганців, запобігання диверсій і ідентифікації їх локалізації. Надавалася медична допомога, практикувалася безкоштовна роздача гасу [74].

Під час війни в Перській затоці в 1991 р в Ер-Ріяді коаліцією багатонаціональних сил була створена спеціальна робоча група, яка відповідала за проведення «психологічних операцій». Особливо ефективними методами ведення війни стали листівки і радіомовлення. За підсумками війни було визнано, що іракська армія була майже повністю деморалізована, навіть не беручи участі в боях [75].

З часів війни в Перській затоці старі методи війни застосовувалися, наприклад, під час конфлікту в Югославії. Однак уже тоді стало більш помітним використання коштів медіа для просування точки зору, вигідною лише одній стороні, навіть якщо вона була несправедлива і суперечила всяким нормам права [76]. Так, нанесення ракетного удару силами НАТО по Белграду, звинувачення сербської влади в злочинах, які вони змушені були здійснювати в силу обставин чи не скоювали зовсім, підносили однобоко [77]. Результатом конфлікту став розпад Югославії і виділення Сербського краю Косово як самостійної одиниці, що не підкоряється Белграду.

Незважаючи на порушення всіх норм міжнародного права, держави Європи і США наполягли на незалежності Косова від Сербії без проведення відповідних процедур.

У сучасну епоху політика являє собою невід'ємний компонент динамічності процесів в суспільстві, які виражаються в швидко мінливій обстановці, в неясності, непередбачуваності і парадоксальності як суспільних процесів, так і їх результату. У свою чергу глобалізація, широкомасштабна комп'ютеризація, вдосконалення сучасних інформаційних технологій послужили джерелом процвітання інформаційного протиборства в політиці.

Визначальним фактором захоплення і збереження влади стає контроль над потоками інформації, результатом чого стала поява терміна «інформаційна війна».

Нові інформаційні системи і технології - електронні ЗМІ, Інтернет, мобільний зв'язок, глобальна навігація - ще більше збільшили можливості інформаційного впливу під час війни. Це дозволяє таким індустріальним державам, як США і Японія, значно посилити свій політичний, економічний і військову перевагу за рахунок лідерства в сфері інформатизації, а також встановити глобальний інформаційний контроль над іншими країнами світу, тим самим встановлюючи свої правила в реальному світі[85]. Цей факт турбує менш розвинені країни, адже під загрозою опиняється їх самобутність, незалежність і суверенність. До таких країн належить і Україна.

В епоху інформаційних війн, коли основним завданням будь-якого агресора є не фізичне знищення противника, а його перепрограмування, саме ЗМІ виступають в якості зброї масового ураження. Адже саме створення конкретного матеріалу ЗМІ чимось нагадує проектування засоби масового ураження. Кількість уламків від кожного слова, від кожного сюжету намагаються зробити якомога більше, а радіус ураження - якомога ширше. Це означає, що дія цих повідомлень має на меті зачепити якомога більшу кількість елементів і зв'язків між ними в інформаційній системі, яка знаходиться під впливом ЗМІ. Але на шляху повідомлень, які розсилаються в усіх напрямках, існує значна перешкода: сприйняття повідомлення вимагає спільних понять і категорій, що містяться в ньому, і одержувача цього повідомлення. В іншому випадку повідомлення не дійде до свого адресата, тому завданням персоналу ЗМІ є

продукування таких повідомлень, які якнайширше охоплюють рівень своєї цільової аудиторії.

Історія інформаційних воєн включає в себе війни, які завершувалися, як правило, або революцією, або переворотом [78]: «холодна війна» між країнами соцтабору на чолі з СРСР і західним блоком, очолюваним США; «Оксамитові революції» в країнах Східної Європи в кінці 80-х років; «Революція троянд» в Грузії (2003 рік); «Помаранчева революція» в Україні (2004); спроба «джинсового» революції в Білорусі (2006 г.); російсько-грузинська війна (2008 г.); український «Євро-майдан» (революція гідності) (2013 -2014 рр.).

Вплив ЗМІ в суспільстві швидко помітили США. Крім використання різних технологій пропаганди на територіях, охоплених війною, військові кола в США стали розробляти стратегії маніпулювання свідомістю через пресу, використовуючи при цьому досить грубі методи: підкуп, шантаж, погрози, використання різних нематеріальних стимулів і т. д. [79]. Активно підкуповувалися німецькі ЗМІ, про що свідчить зростання зізнань в 2014 р німецьких журналістів в тому, що ЦРУ прямо вказувало, яку інформацію слід публікувати, а яку ні.

У 2008 р під час агресії Грузії в Південній Осетії була зроблена спроба спотворити ситуацію, звинувативши в масованих бомбардуваннях Грузії Росію. Способом підтримки даної керованої війни стало створення «образу жертви»: в західних ЗМІ просувалася ідея, що «велика і кровожерна» Росія напала на «маленьку, але горду і демократичну» Грузію. Основними інформаційними агентствами, які були підвернуті критиці і звинуваченням з боку російських політиків, стали CNN і BBC, що висвітлювали ситуацію в Грузії так, як її висвітлювали в самій Грузії, тобто однобоко і упереджено: Росія виставлялася єдиним агресором, але про події в Цхінвалі не згадувалася або згадувалося побіжно. США активно підключилися до критики Росії, не беручи участь в самому конфлікті, але створюючи фальсифікації, які використовуються ЗМІ [80]. Слід зазначити, що метою неправдивої інформації, яка подавалася іноземними ЗМІ, була дискредитація політики Росії в Закавказзі.

Кульмінацією інформаційного протистояння стали події, що супроводжували протести на Сході України, кримський криза і війну на Донбасі 2014 р триваючу і

пони́ні. З самого початку протистояння західні політики, представники США і ЄС, міжнародні організації (НАТО, ООН, ПАРЄ) і ЗМІ обрушилися з необґрунтованою критикою на Росію, звинувачуючи безпосередньо Володимира Путіна в тому, що він втручається у внутрішні справи України.

До одним з перших спроб інформаційного протистояння на Україні слід віднести події «Помаранчевої революції» 2004 року, політичній революції, згідно думки, більшості політологів. Саме завдяки своєчасній подачі «потрібної» інформації значна частина громадян вийшла на вулицю з метою зміни влади в державі і як результат революції відбулася зміна політичного режиму в державі.

З новою силою інформаційне протистояння розігралася, на території України, починаючи з 2013р. У цей період, звичайною практикою стає агресивне нав'язування «правди» західними ЗМІ, створення «образу жертви», якій виставляється Україна, і критика будь-яких дій Росії, навіть спрямованих на деескалацію конфлікту [81]. В українських ЗМІ, підконтрольних переважно олігархам і чинних політиків України, в жахливих масштабах перекручуються факти і частішають нападки на адресу Володимира Путіна [82]. У свою чергу, в російських ЗМІ підкреслюється «нацистський» і «олігархічний» характер нинішньої української влади, свавілля ультраправих сил, спотворення історії та актуальних подій в Україні та в світі.

Характерними знаряддями ведення інформаційної війни в ЗМІ стали «фейки» і «вкидання» [83]. Прикладами фейків є заяви про снайперів Віктора Януковича, «самоспалення» людей в Будинку Профспілок 2 травня 2014 р про участь Збройних сил Російської Федерації на стороні «сепаратистів» в Донецькій і Луганській народних республіках, нібито наявних «доказах» причетності російських військових до катастрофи Boeing-777 в Донецькій області або підриву автобуса з мирними жителями в Волновасі. При цьому жоден з фейків, створених Держдепартаментом США або різними органами на Україні, так і не був підтверджений, а офіційні звіти з розслідування частини злочинів не витримують критики.

Освітлення відбувається на Україні в західних ЗМІ (в порівнянні з російськими) складно навіть назвати однобоким. З одного боку, західні ЗМІ використовують будь-які можливості для дискредитації Росії і її політики щодо

України, з іншого - не помічають навіть очевидних гучних злочинів проти прав і свобод людини, вважаючи це «маловажним і несуттєвим для освітлення в пресі» [84].

Інформаційна війна навколо подій на Україні є однією з найбільш «кривавих і цинічних». Вона супроводжується активними діями США і НАТО з просування своєї стратегії розширення на схід, санкцій політикою, нав'язаної Євросоюзу США.

Аналізуючи викладене, варто звернути увагу на те, що основною метою інформаційної війни в політиці є дискредитація політичного опонента, тієї політичної сили, яка, найчастіше, знаходиться при владі в державі, шляхом формування «зручного» громадської думки. Яке б держава не вело інформаційну війну, воно завжди ставить собі за мету отримати психологічну перевагу над противником. Нам часто доводиться говорити про те, як ті чи інші держави, навіть цілі держави здобувають перемоги або терплять нищівні поразки. І в тому, і в іншому випадку значна роль відводиться інформаційній війні.

Правильне ведення інформаційного протистояння може призвести країну до повної перемоги, а його недооцінка прирікає держава на поразку. Досить згадати радянську пропаганду перед Великою Вітчизняною війною і чим це обернулося. Сучасні інформаційні війни багато в чому відрізняються від інформаційних війн минулого. Для ведення сучасної інформаційної війни використовуються будь-які технологічні засоби: телебачення, радіо, газети, Інтернет і мобільні пристрої. Але, навіть маючи весь цей арсенал, можна програти в інформаційній війні. Для перемоги головне правильно використовувати все, що може нанести іміджевий шкоди противнику.

Технологія інформаційної війни - це ціла наука, мета якої обеззброїти противника перед війною, під час війни і після її закінчення. Потрібно «правильно» уявити образ ворога, показати «жахливі» кадри по ТБ, взяти «потрібні» інтерв'ю і віщати про це в той час, коли більшість людей знаходиться біля телевізора.

Сьогодні дію інформаційних законів і закономірностей значно посилюється. Незаперечний факт, що інформаційно-психологічне вплив на населення зростає настільки, що влада може проводити певні інформаційні та навіть бойові операції для максимального збільшення прихильників своїх ідей і зменшення їх супротивників.

Засоби масової інформації при цьому висвітлять ці дії таким чином, що суспільство буде вважати їх дуже точними і досконалими на благо. Дуже точно на цю тему висловився Б. Ліделл Гарт: «Сьогоднішній супротивник завтра стане вашим покупцем, а післязавтра - союзником». Це дійсно так, тому що інформаційні засоби, які існують сьогодні, здатні переконати будь-кого в чому завгодно. Це є значною загрозою для суспільства, адже спонукає людей приймати помилкові рішення, які йдуть, в свою чергу, на благо противнику.

Можна констатувати, що в ХХІ ст. інформаційні війни взяли більш масштабний характер. Створення «керованих конфліктів», які прийшли на зміну прямого вторгнення, використання Інтернету та ЗМІ для поширення інформації, вигідною США і НАТО, дозволили домагатися своїх цілей швидше і ефективніше, проте породили деякий міжнародне напруження, яке, цілком можливо, перейде в більш масштабне військове протистояння.

Отже, інформаційні війни ХХІ ст. вийшли на новий рівень, який дозволяє підпорядкувати собі кого-небудь, не застосовуючи фізичну силу. Тепер головним завданням ставиться не нанесення шкоди живим силам, а розхитування позицій, на яких побудовані світогляд і погляди людей, створення дестабілізуючих умов в соціумі - це і є інформаційна війна, в ході якої сторони ставлять в пріоритет заволодіння інформаційним простором. Наступ ери інформації і нових технологій позначилося на інформаційному впливі, яке існує стільки, скільки існує людство, і яке в даний час вже володіє характеристиками бойового протистояння. Нові інформаційні технології збільшили можливості інформаційного впливу країн світу. В таких умовах гостро стоїть проблема забезпечення інформаційної безпеки цих країн. Розглянувши сучасні інформаційні війни, необхідно відзначити, що вплив ЗМІ в суспільстві активно використовується США. Крім технологій пропаганди, військові кола в США розробляють стратегії маніпулювання свідомістю через пресу, застосовуючи при цьому досить грубі методи: підкуп, шантаж, погрози, використання різних нематеріальних стимулів і т. Д. Активно підкупають різні ЗМІ по всьому світу. Характерними знаряддями ведення інформаційної війни в ЗМІ стали «фейки» і «вкидання». У ХХІ ст. інформаційні війни взяли більш масштабний характер. Яка б

держава не вела інформаційну війну, вона завжди ставить собі за мету отримати психологічну перевагу над противником. Для ведення сучасної інформаційної війни використовуються будь-які технологічні засоби: телебачення, радіо, газети, Інтернет і мобільні пристрої. Але, навіть маючи весь цей арсенал, можна програти в інформаційній війні. Для перемоги важливо правильно використовувати все, що може нанести іміджевий шкоди противнику.

Як висновок можна сказати, що феномен «гібридних загроз» вимагає ретельної уваги. Незважаючи на те, що цей термін широко використовується, його юридичні наслідки є менш зрозумілими. Проте, з юридичної точки зору, на сьогоднішній день поставлено завдання дотримання норм міжнародного права, таких як: заборона застосування сили, міжнародного гуманітарного права та права прав людини, більше, ніж визначення цього явища. Не існує «закону гібридної війни», але існують різні визначення «гібридної війни». Більшість експертів погоджуються, що головною особливістю цього явища є правова асиметрія. Гібридні противники експлуатують лазівки в законодавстві та юридичну складність, працюють через юридичні кордони та недорегульовані пробіли, використовують правові обмеження, і готові до суттєвих порушень закону з урахуванням правової та фактичної неоднозначності. Вони заперечують їхні гібридні операції, щоб створити законну «сіру зону», в якій вони можуть вільно працювати. Правове регулювання «гібридної війни» є складним завданням, оскільки одна із сторін навмисно прагне уникнути своїх юридичних прав та обов'язків.

Відповідь на гібридні загрози повинна включати правові, контррозвідувальні, дипломатичні та військові засоби. Хоча вона не є компетентною в питаннях оборони, Рада Європи повинна брати участь у розробці юридичних заходів, надаючи свою експертизу з прав людини, спираючись на оборонний досвід Європейського Союзу та НАТО. Не лише гібридні загрози, а й певні заходи, що вживаються у відповідь, створюють загрозу для основних прав, однак поточна «сіра територія», що оточує ці нові загрози, також підриває правову співпрацю на основі взаємної довіри та загального розуміння застосованих правил. Використання гібридних загроз може

також мати правові наслідки для статусу деяких груп осіб, таких як національні меншини.

Інформація має велику вагу в ході боротьби з противником. Дії що робить країна «жертва» націлені на те щоб зміцнити свій інформаційний простір, не дати противнику захопити свідомість мас, показати не правомірність дій з боку агресора міжнародному співтовариству та військово, політично чи економічно зміцнити свою країну.

РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ГІБРИДНОМУ ПРОТИСТОЯННІ РФ ТА УКРАЇНИ

3.1. Використання інформаційних технологій у гібридному протистоянні РФ та Україною під час гібридної війни з Росією

Російська Федерація (РФ) застосувала проти України концепцію «гібридної війни», яка багато в чому є унікальною із структурно-функціонального погляду – за формою вона «гібридна», а за змістом – «асиметрична». Найчіткіше характер нового типу війни продемонстрували спочатку анексія РФ навесні 2014 року території Автономної Республіки Крим (АРК), а потім – підтримка місцевих радикальних елементів та повномасштабне вторгнення російських підрозділів до східних областей України, що привело до фактичної втрати контролю над частиною Донецької та Луганської областей.

РФ використовує в Україні такі компоненти:

- гібридних війн – регулярну армію, нерегулярні військові утворення, тероризм, інформаційну, економічну, соціальну, енергетичну та кібернетичну боротьбу;
- асиметричної війни (війна між противниками, у військових силах яких є істотний дисбаланс або які застосовують кардинально різні стратегії і тактику). З метою компенсування дисбалансу традиційних засобів ведення бою, РФ звертається до нетрадиційних засобів – партизанська війна, пасивний опір, терористичні акти, психологічна війна, підтримка антиурядових угруповань, підтримка антиурядових рухів (партій) тощо.

Кожен конкретний елемент цієї «гібридної війни» не новий по суті і використовувався у війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок цих елементів, динамічність та гнучкість їх застосування, а також зростання ваги інформаційного чинника. Причому інформаційний чинник стає самостійною складовою і виявляється не менш важливим, ніж військовий.

Головною метою РФ у гібридній війні проти України є послаблення та децентралізація нашої держави, зміна її європейського курсу, повернення України під контроль РФ. Передумовами початку гібридної війни РФ проти України є:

- наявність у РФ значного політичного прошарку, зацікавленого у реалізації власних імперських амбіцій;
- прагнення РФ повернути світ від багатопольярного стану до біпольярного;
- усвідомлення керівництвом РФ загрози, якою буде для неї успішна Україна;
- залежність значної частини ЄС від поставок російських енергоносіїв;
- очевидне бажання Кремля шляхом підкорення України зламати волю до опору не лише країн СНД, але і республік Балтії та Польщі.

Аналіз подій в АРК та на сході України свідчить про те, що гібридна війна РФ проти України не була нагальною[84]. РФ на протязі тривалого часу готувалась до цих подій, здійснювався вплив на керівництво України.

Характерними особливостями нинішньої гібридної війни є:

- агресія без офіційного оголошення війни;
- приховування країною-агресором своєї участі в конфлікті;
- активне використання асиметричних бойових дій і мережевої війни, тобто війни, що не має одного і явного центру управління війною;
- широке використання нерегулярних збройних формувань (в т. ч. під прикриттям мирного населення) під гаслами і виглядом громадянської війни;
- неофіційне залучення державою-агресором недержавних виконавців – «ввічливих чоловічків», «добровольців», які, по суті, є найманцями і не зв'язані міжнародним правом;
- нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій та чинними угодами і досягнутими домовленостями;
- взаємні заходи політичного та економічного тиску;
- протистояння у кібернетичному просторі;
- проводяться проти слабких місць держави і місцевого населення;
- не мають явного тилу і фронту;

- широко використовують методи інформаційної боротьби і терору;
- миттєва реакція на зміну обстановки і гнучкість управління, при видимості його відсутності (керований хаос).

Крім того, ще однією з особливостей є одночасне застосування всіх методів і технологій, поєднання використання технологій м'якої і жорсткої сили з метою дезінформації та зміни керівництва держави, включення її до сфери свого впливу[93]. Серед цих методів і технологій слід зазначити деякі, в яких агресор досяг певної досконалості:

- розвідка і контррозвідка;
- інформаційна, дезінформаційна і пропагандистська війна, що в даний час стала потужним інструментом ведення війни;
- кібервійна;
- широке використання спеціальних підрозділів;
- широке використання неурядових факторів (бізнес, незаконні збройні формування, релігійні організації, криміналітет, приватні особи), що діють порівняно незалежно, але під загальним керівництвом і централізованим управлінням;
- широке використання терористичних актів та підривних дій;
- енергетична війна;
- економічна війна, включаючи торгіві, фінансові та інші інструменти;
- корупція, що введена на принципово новий рівень, практично перетворившись на оптові закупівлі політичного і воєнного керівництва в країнах, які піддаються агресії;
- застосування інформаційних технологій для організації масових протестних рухів у відкритій та прихованій формах, політичного та економічного саботажу;
- організація транснаціональних та регіональних об'єднань політичних сил в підтримку (або проти) політики провідних держав або окремих лідерів.
- До початку безпосередніх дій гібридної війни РФ здійснювала:
  - навмисну дестабілізацію внутрішньополітичної обстановки в Україні;
  - ідеологічну обробку свого населення для об'єднання навколо ідей націоналізму, великодержавного шовінізму, захисту так званих «руського миру», «національних

цінностей і інтересів», боротьби із «зовнішнім ворогом», а також максимальне ослаблення опозиції у всіх її проявах;

- потужну інформаційно-пропагандистську кампанію захоплення інформаційного простору України і використання його в своїх інтересах для формування у населення необхідного суспільного настрою;

- дискредитацію зовнішньої і внутрішньої політики України, нав'язування її керівництву і населенню певних ідей і цивілізаційних цінностей шляхом проведення активної інформаційної кампанії із застосуванням як державних, так і неурядових організацій;

- підриг державної влади, в тому числі, підкуп впливових урядовців, політичних діячів і керівництва силових структур, просування агентів впливу на посади в державні органи влади, розпалювання протистояння між різними політичними силами і встановлення контролю над ними;

- внесення розколу серед населення України шляхом стимулювання внутрішніх суперечностей політичного, міжнаціонального і міжрелігійного характеру (зокрема, в рамках створення і підтримки різних партій, рухів і організацій певного, в т.ч. екстремістського толку);

- підриг довіри населення до влади, а також розповсюдження в суспільстві протестних і сепаратистських настроїв методом провокації соціально-економічних та інших проблем[100].

Загальна схема гібридної війни РФ проти України полягає в наступному. Гібридна війна розпочинається з інформаційної війни і народних хвилювань проти діючої влади. На другому етапі відбувається просування підбурювачів, провокаторів і диверсантів під виглядом місцевого населення, які розгойдують і розжарюють ситуацію. Поступово організаційну ініціативу беруть люди, завербовані спецслужбами РФ, або навіть громадяни РФ. Далі в ході загострення конфлікту і переходу його в збройну стадію, долучаються добровольці і найманці, фахівці зі зброї і спецназівців РФ, які діють приховано, під виглядом місцевих ополченців, або відкрито, не приховуючи свого російського громадянства (наприклад, козаки, інтербригада тощо). [45]

Аналіз гібридної війни РФ проти України дозволяє виділити декілька фаз. Перша фаза (з 27 лютого до кінця березня 2014 року) – російська військова агресія на території України, захоплення АРК і включення його до складу РФ.

Дії РФ в АРК мали всі ознаки підготовленої та продуманої за цілями, формами, способами, заходами та наслідками інформаційно-психологічної операції, спрямованої, в першу чергу, на російську аудиторію, а з іншого боку – на українську та західну аудиторію.

В ході кримської операції російські сили продемонстрували поєднання інформаційних операцій, можливостей морської піхоти та підрозділів спеціального призначення, а також масштабне використання кіберпростору і стратегічного зв'язку для багатоцільової і ефективної інформаційної кампанії як для внутрішньої, так і для зовнішньої аудиторії.

РФ в рамках «гібридної війни» масштабно використовувала концепцію «війни трьох кварталів». Суть концепції зводиться до того, що сучасний воїн має бути готовий: в одному кварталі вести загальновійськовий бій, в другому – здійснювати поліцейські функції, в третьому – виконувати гуманітарні місії.

Вказана концепція була реалізована не в «просторовому», а в «часовому», до того ж «зворотному» її вимірюванні. Спочатку «зелені чоловічки» з'явилися в АРК як виконавці квазігуманітарної місії по забезпеченню «прав руського/руськомовного населення». Проте поступово перейшли до виконання функцій квазіполіцейських по забезпеченню потрібного РФ проведення «референдуму». Незабаром вони вже виконували і квазівійськові функції по силовому нав'язуванню виконання результатів «референдуму» [92].

Основними діями РФ в АРК були:

- захоплення російськими спецслужбами (під виглядом «невідомих осіб») урядових будівель в Сімферополі і усунення від влади керівництва АРК;
- розгортання так званих «загонів самооборони» («зелених чоловічків»), що узяли під контроль владні структури Кримського півострова і ключові об'єкти його інфраструктури, блокували підрозділи силових структур України на території АРК;

- введення додаткових підрозділів російських військ до АРК під виглядом військових навчань і під прикриттям відповідних статей Угоди про умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України;

- «легалізація» факту окупації АРК шляхом проведення «референдуму» з питання статусу АРК, а також ухвалення відповідних рішень парламентом і президентом РФ по включенню АРК до складу РФ як окремого суб'єкта;

- остаточна ліквідація органів української влади в АРК, а також витіснення українських військ з території Кримського півострова.

У Кримському конфлікті Україна утрималася від застосування військової сили для знищення агресора і дозволила російським військам без бою захопити всю територію півострова [87]. Пояснюється це наступними чинниками:

- чинником несподіванки. Україна морально була не готова до такого повороту подій і не чекала військової інтервенції від братської слов'янської держави. РФ тривалий час мала на території АРК підтримку місцевого населення та значні військові формування Чорноморського флоту, які ніколи не сприймалися у якості ворога;

- слабкістю Збройних Сил України і відсутністю бойового досвіду;

- гуманністю командування, що бажало зберегти життя солдатів і мирних жителів;

- бажанням зберегти мир і надією на розсудливість російського керівництва, що зрештою після анексії АРК військовий конфлікт між двома країнами буде вичерпаний.

Всі ці дії супроводжувались потужним тиском на військовослужбовців та членів їх сімей. Характерними впливами були демонстрація сили, демонстрація миролюбства, підкуп, обіцянки у разі зради присяги перейти в ЗС РФ з відповідними «преміями», погрози сім'ям, тези у зраді особового складу керівництвом, пропаганда ідей «руського миру» та нав'язування міфу щодо захоплення влади в Києві неонацистами, русофобами тощо. При цьому, першим кроком Москви в ході вторгнення було припинення мовлення українських каналів телебачення та радіо, переключення інформаційних потоків на РФ[84].

Таким чином, РФ провела складну, чітко сплановану спеціальну операцію, причому надійно заблокувавши нанесення шкоди своїм силам з боку сил і засобів ЗС України. Цьому запорукою був ефект несподіваності, повна обізнаність про стан, положення та можливості ЗС України в АРК, практично повне володіння ініціативою, інформаційне домінування. З іншого боку – це вакуум влади та відсутність планів відсічі подібного виду агресії, несприйняття РФ як потенційного агресора.

Друга фаза (квітень – липень 2014 року) – прихована російська військова агресія і «народне ополчення» на території південного сходу (Луганської і Донецької областей) України, початок бойових дій.

Особливістю проведення гібридної війни РФ на південному сході України є постійний пошук і використання актуальних інформаційних приводів, здатних сформулювати необхідну громадську думку. Останнім часом спостерігається тенденція розширення впливу на сфери, раніше неприйнятні для інформаційного протиборства, а саме на перегляд історії державності України та РФ та міжконфесійні відносини. [46]

На сході України РФ була продемонстрована тактика швидкого створення «груп тиску», які складаються з «елементів місцевого населення», але направляються і підтримуються ззовні.

Основними діями РФ на цьому етапі були:

- дестабілізація східних і південних областей України шляхом організації масових антиурядових («антимайданівських») акцій протесту, зіткнень з правоохоронними органами і прихильниками єдності України, а також захоплення адміністративних будівель;

- намагання реалізувати «кримський» сценарій та формування «загонів ополченців» представниками російських спецслужб, криміналізованих правоохоронних органів і місцевих проросійських сил;

- створення так званих «Донецької і Луганської народних республік» (ДНР і ЛНР) шляхом проведення відповідних «референдумів», а також «виборів» їх «органів влади»;

- надання РФ всебічної підтримки сепаратистам, в тому числі фінансування їх діяльності, підготовка бойовиків і забезпечення їх зброєю, військовою технікою і боєприпасами, а також введення російських військ на територію ДНР і ЛНР;
- здійснення РФ політичного і економічного тиску на Україну, а також нарощування угруповання ЗС РФ поблизу українського кордону;
- дискредитація антитерористичної операції України проти російсько-терористичних угруповань і дезінтеграції країни, спроби представити цю операцію як «каральну проти власного населення».

На цьому етапі «гібридної війни» Повітряні Сили ЗС України використовувалися в обмежених масштабах. Основні завдання – швидке перекидання авіацією військ (сил), їх логістичне забезпечення, фото та візуальна повітряна розвідка, демонстраційні дії, «демонстрація присутності».

Наступний період почався, коли стало зрозуміло, що РФ не збирається дотримуватись норм міжнародного права. Відповідно, була обрана тактика охоплення та розсічення основних осередків терористів. Вона була вдалою до моменту, коли загальна лінія зіткнення та лінії комунікацій не розтягнулися до критичних значень і наступальний порив не вщухнув[95].

Третя фаза (з вересня 2014 року по теперішній час):

- майже відкрита російська військова агресія в обмежених масштабах на території південного сходу України;
- масштабне введення військової техніки в різних формах (пряме перекидання через кордон, завезення через «гуманітарні конвої»);
- дії російських розвідувально-диверсійних груп, здійснення терористичних актів і застосування партизанських методів боротьби із залученням в них так званих ополченців з місцевого населення і криміналітету, а також російських найманців. Застосування проти української армії батальйонних тактичних груп російських військ.

Після отриманих втрат, з огляду на нові реалії ведення бойових дій, Україна дуже потребувала часу для відновлення боєздатності та перебудови стратегії і тактики.

Результатом стало підписання перших Мінських угод. Однією з умов була заборона дій авіації в зоні АТО [91].

Характерною особливістю всіх трьох фаз є масштабне використання РФ методів та технологій інформаційно-психологічної боротьби. Основними напрямками інформаційного протиборства, що використовуються РФ проти України, є:

- широке застосування підконтрольних ЗМІ (в теле-, радіо- та інтернет просторі), ведення за їх допомогою пропаганди та створення необхідного сприятливого інформаційно-психологічного фону на території України, зокрема щодо здійснення дезінформації, нагнітання обстановки, виправдання агресії, деморалізації патріотично налаштованих кіл українського суспільства;
- контр-інформаційна боротьба, виключення з радіопростору на підконтрольних РФ територіях загальнодержавних українських теле- та радіоканалів, взяття під контроль регіональних (місцевих) засобів масової інформації тощо;
- застосування пропагандистських підрозділів в інформаційних та соціальних мережах;
- широке застосування агентів впливу серед місцевого населення та всіляких «козаків», «ополчення» тощо.

Таким чином, активна протидія України наведеним заходам РФ, в тому числі із застосуванням військової сили, не дала можливості реалізувати «кримський» сценарій на сході нашої держави. Фактично, «гібридна війна» РФ проти України перетворилася у збройний конфлікт між двома країнами з безпосереднім залученням військ обох сторін. При цьому, незважаючи на спроби російської сторони приховати участь своїх збройних сил у зазначеному конфлікті, даний факт був визнаний переважною більшістю світової спільноти, що призвело до посилення санкцій США та ЄС у відношенні РФ.

Зараз РФ намагається «заморозити» конфлікт на сході України, примушуючи визнати сепаратистів «сторonoю переговорного процесу» та розпочати з ними переговори на їхніх, а фактично – російських умовах. З цією метою РФ посилює тиск на Україну, у тому числі збільшуючи кількість своїх військ біля українських кордонів та на наших окупованих територіях. РФ заперечує свою участь у конфлікті та

одночасно проводить масштабну інформаційну кампанію антиукраїнської спрямованості.

3.2. Протидія України впливу інформаційним технологіям у протистоянні з РФ на масову свідомість

Досліджуючи цю проблематику визначаємо п'ять сценаріїв подальшого розвитку україно-російських відносин.

Сценарій «тотальної війни» можливий за умови прийняття керівництвом Росії рішення про початок відкритої воєнної агресії з метою отримання сухопутного коридору в Крим чи доступу до свого воєнного контингенту в Придністров'ї. Україна буде позбавлена вибору можливостей врегулювати конфлікт у Донбасі миром і буде змушена захищати свою незалежність, використовуючи всі наявні ресурси.

Сценарій «відтинання» або «стіни» передбачає остаточну відмову України від окупованих територій і повний розрив з ними. Подальша історична доля цих територій цікавитиме Україну лише з точки зору забезпечення її власної безпеки. Можливість реалізації цього сценарію базується на наявності значного ментального розриву між певною частиною жителів тимчасово окупованих районів Донбасу та більшістю українського суспільства.

Сценарій «сателітності» передбачає пошук способів сепаратного миру з Росією на вигідних для неї умовах, нехтування інтересів західних партнерів, визнання автономії Донбасу, відмова від повернення Криму. Такого штибу примирення позбавить зовнішню політику Української держави значної частини незалежності та прив'яже її історичну долю до історичної долі Росії.

Сценарій – «заморожування» конфлікту. Він полягає в «заморожуванні» конфлікту за зразком Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії. В такому рішенні зацікавлена Росія, частина країн Євросоюзу і найбільш конформістські та проросійські шари європейського суспільства. Сутність такого врегулювання в тому, що постраждалі в результаті конфлікту райони, так звані «ДНР» і «ЛНР», залишаються у складі України, можливо, на умовах надання їм особливих владних

повноважень. Реалізація цього сценарію відповідає інтересам як Росії, так і ЄС, але не України.

Сценарій «ні війни, ні миру» або «обмеженої війни та перманентних переговорів» передбачає обмежену і стримуючу війну проти Росії та колабораціоністів на сході з метою завдати їм якомога більше демотивуючих втрат, постійний переговорний процес, без остаточного фіксування результатів. На думку В. Горбуліна, такий сценарій робить можливим досягнення максимального результату з найменшими жертвами, хоча й потребує багато часу, вміння і терпіння.

Отже, перший та останній - розв'язання конфлікту воєнним шляхом і по суті своїй віддають домінуючу роль «партії війни», хоча в першому сценарії ведення війни залежить від Росії, а в п'ятому – від України. Три інших сценарії розвитку україно-російських відносин («стіни», «сателітності» та «заморожування») за своєю суттю є сценаріями мирного врегулювання конфлікту і саме від вибору влади України залежить реалізація будь-якого з них.

Сценарій вирішення конфлікту на Сході України шляхом реінтеграції територій виглядає найскладнішим, але з точки зору національних інтересів України, забезпечення довгострокової регіональної стабільності та цілей розвитку держави, виглядає найбільш прийнятним. Він передбачає:

1) спільне забезпечення сторонами конфлікту деескалації протистояння і демілітаризації регіону, повне виведення російських військ і сепаратистських збройних утворень, забезпечення повного контролю над цією територією України;

2) інституційне забезпечення громадянського діалогу і формування консенсусу в суспільстві щодо реінтеграції постконфліктних територій;

3) утворення Громадської ради у питаннях Донбасу та забезпечення постійних соціальних комунікацій з участю осіб «поза політикою»;

4) проведення виборів до органів місцевого самоврядування в цих регіонах та виборів до Верховної Ради України в округах, де ці вибори не відбулися у 2014 році після остаточного утвердження українського контролю над цими територіями і повернення переселенців.

Отже, за умов, що склалися в українському суспільстві в цілому і на території Донецької та Луганської областей зокрема, цей план реінтеграції Донбасу неухильно орієнтує на відновлення цілісності соціального організму України та протидію тим чинникам, що вже зробили розкол суспільства реальністю. План реінтеграції можливо реалізувати лише за безумовного домінування «партії миру». Цієї умови ще немає, але для неї вже формуються соціально-психологічні передумови і суспільні настрої.

Єдиним виходом збереження Української держави є євроатлантичний вибір України, адже НАТО у своєму програмному документі – Вашингтонській угоді 1946 року передбачає низку чітких і прозорих положень, ознайомлення з котрими переконає неупередженого пересічного громадянина у відсутності будь-яких зазіхань на права і безпеку третіх держав.

Слід констатувати, що отримання членства в ЄС і НАТО є найбільш ефективним шляхом зміцнення безпеки України. Основна проблема такої стратегії полягає в тому, що вона вимагає часу, якого в Україні немає. Відповідаючи найповнішою мірою потребам реформувати політичну систему та економіку України, такий шлях може тривати десятиліттями. Його сила в тому, що в разі досягнення успіху Україна стане частиною найбільш дієвої системи колективної безпеки у світі.

Головними пріоритетами державної політики у сфері безпеки і оборони на нинішньому етапі визначено: створення і розвиток сектору безпеки і оборони як головного елемента системи забезпечення воєнної безпеки України; проведення технічного переозброєння складових сектору та інтенсифікація їх бойової і спеціальної підготовки; підвищення моральної і матеріальної мотивації українських громадян у погонах; розвиток військово-промислового комплексу, здатного максимально забезпечити силові структури держави сучасним озброєнням і спеціальною технікою. Досвід проведення антитерористичної операції засвідчив гостру необхідність у налагодженні більш тісної взаємодії та координації органів, що входять до складу сектору безпеки і оборони.

Нашій державі потрібен єдиний механізм планування їх діяльності, контролю за виконанням поставлених завдань, у т. ч. щодо раціонального використання наявних

можливостей і ресурсів. Завершення реформування сектору безпеки і оборони України та набуття його складовими нової якості потребує вирішення низки важливих завдань, серед яких:

- завершення трансформації СБУ у динамічну, укомплектовану високопрофесійними фахівцями, забезпечену сучасними матеріальними і технічними засобами спеціальну службу, здатну ефективно захищати державний суверенітет, конституційний лад і територіальну цілісність України;

- посилення розвідувальних спроможностей України на основі їх узгодженого чіткого функціонування, координації діяльності та зміцнення взаємодії з партнерськими спецслужбами держав–членів НАТО;

- завершення реформи МВС, що має забезпечити максимально доцільну консолідацію правоохоронної діяльності у сфері його відповідальності, позбавлення невласливих їм контрольних і дозвільних функцій, підвищення рівня довіри громадян до правоохоронних органів, трансформацію МВС у цивільний центральний орган виконавчої влади, який формує і реалізує державну політику у сферах правоохоронної діяльності, захисту державного кордону, міграційної діяльності та цивільного захисту;

- збільшення спроможностей Національної гвардії України щодо забезпечення громадської безпеки, фізичного захисту об'єктів критичної інфраструктури, участі в охороні та обороні державного кордону України, а також підтримки операцій Збройних Сил України у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, та в особливий період тощо.

Підсумовуючи, слід зазначити, що для того, щоб у майбутньому мати змогу повернути втрачені території та відновити свій суверенітет, Україні потрібно вже сьогодні докласти максимум зусиль як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Потрібно посилювати просвітницьку і роз'яснювальну роботу, переконати все суспільство та міжнародну спільноту в тому, що Донбас і Крим є тимчасово окупованою Росією територією України, від якої вона за жодних обставин не відмовиться, і рано чи пізно поверне їх до свого складу.

Досвід російської агресії проти України демонструє, що поняття гібридної війни варто розглядати не тільки як новітній різновид ведення війн та новий тип воєнного конфлікту. Гібридну війну можна й доцільно кваліфікувати також як новітню форму глобального протистояння у сучасному безпековому довіллі.

На початку активної фази гібридної війни сили безпеки України (передусім, СБУ, МВС, ДПС) виявились неспроможними надати адекватну відповідь діям агресора. На той час наша країна переживала глибоку системну кризу, яка стала результатом відсутності реформ і накопичення критичної маси проблем у середині країни. Декларативність без пекової політики та системна деградація державних інститутів, що відбувалася у попередні роки, утворили сприятливий ґрунт для комплексного зовнішнього втручання у справи України. Події у Криму і на сході України засвідчили, що система забезпечення національної безпеки України, яка існувала на той момент, була неефективною, не враховувала особливостей війн нового типу, зокрема зростання ролі політичних, економічних, інформаційних та інших невоєнних засобів боротьби.

ВИСНОВКИ

1. У широкому спектрі соціально-політичних конфліктів в час здійснювання інформаційно-комунікативної революції оперують термінами «інформаційні технології», «інформаційна війна», «масова свідомість». Існують відмінності в понятійному апараті, в трактування основних його складових. Але аналіз існуючих підходів дозволяє виділити основні його положення.

Під інформаційними технологіями розуміються засоби інформаційного впливу на масову свідомість та громадську думку з метою досягнення певного виграшу зацікавленої сторони. Такий інформаційний вплив сприяє формуванню різноманіття смислів, в якому громадянам достатньо складно визначити істину. Такий вплив може мати наслідком в собі не тільки дрібні заворушення й революційні події, але й сепаратизм, що може закінчитися розвалом країни.

У сучасному світі інформаційні технології стали все більше поширюватись зі зростанням можливостей впливу на особистість. Інформаційна війна, яка є складовою гібридної війни, – це війна, яка є психологічною за формою, цивілізаційною за змістом та інформаційною за засобами, де об'єктом знищення та трансформації є ціннісні установки громадян противника.

2. З'ясовано, що передумовами формування феномену «гібридна війна» стало те, що з розвитком і технологізацією основних сфер життєдіяльності суспільства війна прогресує та модернізується в залежності від потреб та реалій геополітичної сучасності.

Гібридна війна – новітнє глобальне міжнародне протистояння, яке виникає в умовах сучасного геополітичного устрою, боротьба за домінування і впливи, яка ведеться силами держав, їх коаліцій та позадержавними акторами.

Показано теоретичні підходи до сутності поняття «гібридна війна». Аналіз воєнних конфліктів початку XXI століття свідчить про появу нових форм і методів збройної боротьби між державами для досягнення відповідних політичних цілей і вирішення міждержавних протиріч. На зміну класичним формам збройної боротьби прийшли так звані «гібридні війни» і в них важливу роль відіграють інформаційні

технології, які за допомогою розвитку мережі Інтернет можуть мати майже миттєвий вплив.

Сутність такого підходу полягає у зміщенні центру зусиль з фізичного знищення противника в рамках масштабної війни до застосування засобів так званої “м’якої сили” проти країни-противника з метою дезінформації її населення. Сторона агресор здійснює стратегічну координацію зазначених дій, зберігаючи при цьому можливість правдоподібного заперечення своєї залученості в конфлікт.

Проаналізовано етапи ведення «гібридної війни», використання сучасних інформаційних технологій та їх вплив на свідомість громадян в Україні. Фактично досвід протидії використанню державою агресором інформаційних технологій під час гібридної війни в Україні набувався, а форми реагування на відповідні загрози розроблялися або уточнювалися вже під час самої війни.

3. У сучасному світі інформаційних технологій важливим є моніторинг й аналіз зарубіжних публікацій для інформаційного супроводу процесів демократизації. Дослідження змісту публікацій, стилістики та оціночного наповнення аналізованих матеріалів дає можливість виявити техніки маніпуляцій та проаналізувати сприйняття країни у світі, що є важливою передумовою для ухвалення оптимальних управлінських рішень, корекції іміджевої політики та впливаючи таким чином на рішення, ставлення та уподобання цільової аудиторії тощо.

Використання інформаційних технологій, зокрема дезінформації, російською владою відрізняється від традиційних форм пропаганди. Її мета – не переконати чи довести, а підірвати та дискредитувати. Необхідно констатувати, що реакція українських і зарубіжних ЗМІ на інформаційну агресію РФ відбувається із значним запізненням та не завжди відповідає означеним викликам.

4. Визначено, що можливості впливу інформаційних технологій на масову свідомість великі, проте не безмежні. Власний досвід людини, рівень освіти, культури, соціальні зв’язки (родина, друзі тощо), особисті моральні імперативи значною мірою обмежують, зводять до мінімуму можливості впливу, хоч є ймовірність того, що апелюючи до масової свідомості, пропаганда та вплив можуть видозмінювати найстійкіші шари психіки, і в певний спосіб використовувати систему

цінностей, досвід, і ті ж таки соціальні взаємозв'язки. А особливо слабкі у громадськості механізми протидії цілеспрямованому впливу у новаторських сферах, стосовно яких ще немає сформованої позиції у групі і в окремих індивідів. Умовою демократичності є передовсім альтернативність інформації, яка ґрунтується на трьох основних формах організації ЗМІ: комерційні (приватні), державні та громадсько-правові. Жодна із запропонованих форм не є універсальною, відтак найприйнятнішим способом, який забезпечить максимальну об'єктивність та плюралізм інформації, що пропонується населенню, є наявність усіх трьох форм із співвідношенням, пристосованим до умов конкретної соціально-політичної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балувєв Д. Нові інформаційні технології та сучасні міжнародні відносини. [Електронний ресурс] URL: // <http://www.kis.ru/~dbalu>
2. Anulio J. Echevarria. "Dynamic Inter-Dimensionality: A Revolution in Military Theory" JFQ Spring, 1997, – С 30.
3. Hundley and R.Anderson. Security in Cyberspace: An Emerging Challenge for Society, 1994
4. Toffler, Alvin and Heidi, War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century. New York: Little, Brown and Company, 1993. – С. 13.
5. Jensen, Owen "Information Warfare: Principles of Third-Wave War", Airpower Journal, Winter, 1994. – С. 36.
6. Wriston, Walter, The Twilight of Sovereignty. New York: Scribner's, 1992. – С. 20.
7. Перфильев Ю.Ю. П26. Російський інтернет-простір: розвиток і структура. -. М .: Гардарики, 2003. – С. 272.
8. Майкл Паренти. Демократія для обраних. Настільна книга про політичні ігри США . [Електронний ресурс] URL: <http://www.litmir.net/ bd /? B = 185775>
9. Richard Current and Future Danger: A CSI Primer on Computer Crime and Information Warfare. San Francisco: Computer Security Institute, 1995.
- 10.Александрова Л.Д. Досвід філософського осмислення "доповненої реальності" в онтологічних континуумі "віртуальність - реальність" // Вісник Челябінської державної академії культури і мистецтв. 2014. № 4 (40). – С. 59-62.
- 11.Воробйов Д.В., Сироткіна А.А. Віртуальна реальність як категорія соціальної філософії, або що таке віртуальна реальність? // Вісник Нижегородського університету імені М.І. Лобачевського. Серія: Соціальні науки. 2008. № 4 (12). – С. 89-94.
- 12.Еляков І.В. Інформаційне перевантаження людей // Соціологічні дослідження. 2005. № 5. – С. 114-121.
13. Іванов О.Є. Віртуальна реальність // Історія філософії. Енциклопедія. Мінськ: Книжковий будинок, 2002. – С. 183-186.

14. Інформація // Філософський словник / під ред. І.Т. Фролова. М .: Политиздат, 1991. – С. 166.
15. Кастельс М. Влада комунікації. М .: Вища школа економіки, 2017. – С. 591.
16. Кубишкін С.А. Віртуальна реальність як соціокультурний феномен // Вісник Майкопського державного технологічного університету. 2018. № 2. – С. 38-40.
17. Кузнєцов Д.В. Роль сучасних комунікацій у формуванні масової свідомості // Філософія і суспільство. 2004. № 3. – С. 92-105.
18. Ленсу Я.Ю. На шляху до віртуальної реальності (з історії зародження уявлення про віртуальну реальність) // Інноваційні освітні технології. 2014. № 1 (37). – С. 71-76.
19. Лисак І.В., Белов Д.П. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на особливості когнітивних процесів // Повістник Південного федерального університету. Технічні науки. 2017. – С. 256-264.
20. Меркулов І.П. Інформація // Енциклопедія епістемології і філософії науки. М .: Канон +: Реабілітація, 2009. – С. 311.
21. Моторина Л.Є., Ситник В.М. Фундаментальні ставлення людини до світу // Питання філософії. 2017. № 8. – С. 69-79.
22. Рузавин Г.Н. Віртуальність // Нова філософська енциклопедія: в 4 т. Т. 1. М .: Інститут філософії РАН, 2010. – С. 404.
23. Селіванов В.В., Селіванова Л.Н. Вплив роботи у віртуальній реальності на пізнавальні процеси і особистісні особливості суб'єкта // Психологія когнітивних процесів. 2017. № 3. – С. 64-76.
24. Соціологія: енциклопедія / сост. А.А. Грицанов і ін. Мінськ: Книжковий Будинок, 2003. – С. 1312
25. Стоуньер Т. Інформаційне багатство: профіль постіндустріальної економіки // Нова технократична хвиля на Заході. М .: Прогрес, 1986. – С. 392-409.
26. Таратуга Е.Е. Філософія віртуальної реальності. СПб .: Санкт-Петербурзький державний університет, 2007. С. 147

- 27.Трещева Е.Е., Чеджемов Г.А. Епоха постмодерну. Суспільство віртуальної реальності // Наука XXI століття: актуальні напрямки розвитку. 2018. № 1-1. – С. 122-125.
- 28.Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» (остання редакція) [Електронний ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр> (дата звернення: 30.12.2019).
- 29.Федосєєва М.М. Термін "інформація" в сучасній науці і законодавстві // Інформаційне право. 2008. № 2. – С. 19-23.
- 30.Філатов А.Л., Пронюшкіна Т.Г. Вплив комп'ютерних ігор на агресивну поведінку підлітків // Академічна публіцистика. 2017. № 4. – С. 284-287.
31. Azuma R.T. A Survey of Augmented Reality // Teleoperators and Virtual Environments. 2007 August. Vol. 6. No. 4. P. 355-385.
- 32.Bohn E. Measuring and managing technological knowledge // Sloan management review. 1994. Vol. 36. No. 1. P. 119-130.
33. Reno J. Attorney General of the United States [Електронний ресурс] // CIEC: [сайт]. URL: http://www.ciec.org/SC_appeal/opinion.shtml (дата звернення: 15.12.2019).
- 34.Герасимов, М.М. Сучасна епоха воєн гібридного типу / М.М. Герасимов // Актуальні проблеми гуманітарних та соціально-економічних наук. - 2016. - No S10. – С. 120-125.
- 35.Грачов, Г.В. Особистість і суспільство: інформаційно-психологічна безпека і психологічний захист / Г.В. Грачов. - М.: Изд-во Наукова думка, 2003. – С. 274.
- 36.Гібридні війни в хаотизується світі XXI століття / під ред. П.А. Циганкова. - М.: Видавництво Московського університету, 2015. – С. 384.
- 37.Головін, Ю.А.Военные конфликты XX-XXI веков: методические указания / Ю.А. Головін, В.Н. Поривкін В.Н. - Ярославль: Изд-во ЯрГУ, 2010. – С. 40.
- 38.Еникеев, А.А. Информационные войны современного общества: глобализация коммуникативного пространства / А.А. Єнікєєв, С.С. Ковальов // Проблеми і перспективи розвитку світової наукової думки: Збірник статей за підсумками

- Міжнародної науково - практичної конференції. - Стерлітамак: АМИ, 2017. - No5 - 2. – С. 196.
39. Завадський, І.І. Інформаційна війна - що це таке? / І.І. Завадський // Захист інформації. - 1996. - No4. – С. 1-14.
40. Інформаційно-психологічна і психотронна війна. / Під ред. А.Е. Тараса - Мінськ .: Харвест, 2003. – С. 423.
41. Кафтан, В.В. Гуманітарний чинник сучасної інформаційної війни / В.В. Кафтан // Гуманітарні науки. Вісник фінансового університету. - 2017. - No 1. – С. 27-31.
42. Карпінська, А.А. «Інформаційні війни» в сучасному світі: до постановки проблеми / А.А. Карпінська // Сучасні наукові дослідження і розробки. -2017. - No 2 (10). – С. 308-309.
43. Ключінін А.В. Техносферний тероризм як один із способів ведення гібридної війни в сучасних умовах / О.В. Ключінін, Д.А. Овсянников, Т.А. Фомічова, Ю.А. Єгорова // Техногенна та природна безпека матеріали IV Всеросійської науково-практичної конференції. - Саратов, Саратовський державний аграрний університет імені М.І. Вавилова, 2017. – С. 34-39.
44. Крисько, В.Г. Секрети психологічної війни / В.Г. Крисько. - Мінськ .: Вид-во Харвест, 1999. – С.448.
45. Малієва, Т.І. Інформаційна війна: поняття, рівні, учасники / Т.І. Малієва // Наука і світ. - 2017. - No2 (42). – С. 83-86.
46. Мірошніченко, Л.Н. Санкції як засіб інформаційної війни в економіці / Л.М. Мірошніченко, В.І. Шарий // Нова наука: від ідеї до результату. - 2017. - No 2. – С. 58-61.
47. Мокшане, М.Г. Актуальні питання протистояння гібридним війнам в умовах сучасної дійсності / М.Г. Мокшане // Наука. Думка. - 2015.- No 3. – С. 60-63.
48. Мошкін, С.В. Внешня політика Росії: «гібридна війна» замість «м'якої сили» / С.В. Мошкін // Дискурс-Пі. - 2014. - No1. -- С.168-173.

49. Поривкін, В.Н. Класична, «гібридна» і «холодна» війна як поняття в світовій політиці / В.Н. Поривкін // Сучасні тенденції розвитку науки і технологій. - 2015.- № 2-7. – С. 85-89.
50. Почепцов, Г.Г. Інформаційні війни / Г.Г. Почепцов. - М.: Рефл-бук, 2000. – С.576.
51. Пушкіна, М.А. Теорія сучасних гібридних воєн / М.А. Пушкіна, П.С. Чирков // «Алея Науки». - 2017. - № 8. – С. 629-642.
52. Расторгуєв, С.П. Філософія інформаційної війни / С.П. Расторгуєв. - М.: Вузовська книга, 2003. – С. 301.
53. Романова, В.А. Інформаційна складова гібридних воєн сучасності / В.А. Романова // Державне та муніципальне управління. Вчені записки СКАГС. - 2015. - № 2. – С. 293-299.
54. Савін, Л. В. Нові способи ведення війни: як Америка будує імперію / Л.В. Савін. - СПб.: «Пітер», 2016. – С. 208.
55. Сельченко, К.В. Проблеми військової психології / К.В. Сельченко. - Мінськ.: Харвест, 2003. – С. 640.
56. Сергєєв, І.В. Дженніфер Псакі - інструмент інформаційного протиборства / І.В. Сергєєв // Євразійський Союз Вчених. - 2016. - № 6 (27). – С. 92-93.
57. Сінюков, В.А. Інформаційні війни як засіб управління і маніпулювання суспільною свідомістю В.А. Сінюков, Є.І. Шейко // Краща науково-дослідницька робота 2017. Збірник статей переможців VII Міжнародного науково-практичного конкурсу. - Пенза: Изд-во Наука і освіта, 2017. — С. 205-209.
58. Спендер, В.А. Фінансово-економічне війни як складова частина сучасної гібридної війни / В.А. Спендер // Потенціал соціально-економічного розвитку російської федерації в нових економічних умовах -М.: Московський університет ім. С.Ю. Вітте, 2016. – С. 325-335.
59. Тесленко, Е.С. Тероризм і його роль в гібридної війни / Е.С. Тесленко // Вісник Уральського Фінансово-Юридичного інституту. - 2016. - № 2 (4). – С. 51-53.

60. Юренков, В.В. Інформаційна війна як процес маніпулювання масовою свідомістю і формування парадигмальної-обмеженого мислення / В.В. Юренков // Міжконфесійна місія.- 2017. - № 20. – С. 102-109.
61. Фрідман, О. «Гібридна війна» поняття / О. Фрідман // Вісник МДІМВ - Університету. - 2016. - № 5 (50) – С. 79-85.
62. Циганков, П.А. «Гібридні війни» як предмет теоретичних дискусій П.А. Циганков // Політична експертиза. Політекс. Санкт-Петербурзький Державний університет. - 2015. - № 2. – С. 208-237.
63. Дев'яткіна, А.Г. Інформаційні війни в сучасних міжнародних відносинах [Електронний ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/informatsionnye-voyny-v-sovremennyh-mezhdunarodnyh-otnosheniyah>.
64. Конвенція про відкриття військових дій. - Гаага, 1907 г. [Електронний ресурс]. URL: <http://worldlaws.narod.ru/konvenc/00385.htm>.
65. Нікітін, А. Гібридна війна. [Електронний ресурс]. URL: <https://topwar.ru/60623-gibridnaya-voyna.html>.
66. Старостін, А.М. Від національної ідентичності до військової та інформаційної безпеки: еволюція війни і різноманіття її форм в умовах духовної деволуції сучасного суспільства. [Електронний ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/ot-natsionalnoy-identichnosti-k-voennoy-i-informatsionnoy-bezopasnosti-evolyutsiya-voyny-i-mnogoobrazie-ee-form-v-usloviyah-duhovnoy>.
67. Волковський Н. Л. Історія інформаційних воєн: т. 1 (з найдавніших часів по ХІХ століття) / під ред. І. Петрова. СПб.: Полігон, 2003. – С. 502.
68. Фролов Д. Б. Інформаційна війна: еволюція форм, засобів і методів // Соціологія влади. М.: РАНХиГС. 2005. № 5. – С.121-146.
69. Зульцман Р. Пропаганда як зброя у війні. // Підсумки другої світової війни. М.: Изд-во іноз. лит. 1957. – С. 516-545.
70. Гордієнко А. Н. Війни другої половини ХХ століття. Мн.: Сучасна література, 1999. – С. 544.

71. Колесов Е. Е. Інформаційна війна у воєнних конфліктах другої половини 20 століття: історичний аспект. К. : Націонал. акад. оборони України, 2007. – С. 345.
72. Галин Л., Соколов А., Новачків Н. ВВС США у війні в Перській затоці // зарубіжжя. воєн. огляд, 1992. № 9. – С. 35-41.
73. Гуськова Є. Ю. Агресія НАТО 1999 року проти Югославії і процес мирного врегулювання. М. : Індрік, 2013. – С. 312.
74. Расторгуєв С. П. Інформаційна війна. Проблеми і моделі. Екзистенціальна математика: навч. посібник [для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціальностями в галузі інформаційної безпеки]. М. : Геліос АРВ, 2006. – С. 240.
75. Власенко І. С., Кір'янов М. В. Інформаційна війна: спотворення реальності. М. : ВД «Канцлер», 2011. – С. 196.
76. Козирєв Г. І. Конструювання «жертви» як спосіб створення керованої конфліктної ситуації // Соціолог. дослідні. № 4. 2009. – С. 12.
77. Smolar P. Ukraine: la victoire idéologique russe // Le Monde, 14.05.2014. [Електронний ресурс]. URL: http://www.lemonde.fr/idees/article/2014/05/14/ukraine-la-victoire-ideologique-russe_4416530_3232.html (дата звернення: 28.12.2019).
78. Бишок С. О., Кочетков А. В. Євромайдан імені Степана Бандери: Від демократії до диктатури. М. : Изд-во «Книжковий світ»; Фрігії «Народна дипломатія», 2014. – С. 432.
79. Григор'єв М. С. Євромайдан. М. : Изд-во «Кучкова поле», 2014. – С. 475.
80. Хто воює на боці українських силовиків: люди, засоби, озброєння // РІА Новини. 01.08.2016. [Електронний ресурс]. URL: <http://ria.ru/world/20140801/1018500542.html> (дата звернення 15.12.2019).
81. Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid War / Frank Hoffman. – Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. – P. 20-22.
82. Hoffman F. How Marines are preparing for hybrid wars / F. Hoffman // Small Wars Journal. – P. 38-42.

83. Isherwood M. W. *Airpower for Hybrid War* / Michael W. Isherwood. – Mitchell Institute for Airpower Studies, 2009. – P. 34.
84. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. / Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. — Х.: Віват, 2015. – С.30.
85. Савин В. Новые способы ведения войны. Как Америка строит империю / В. Савин. – С.-Петербург: Питер, 2016. – С. 352.
86. Власюк Н. Деякі основи поняття «Гібридна війна» в міжнародному праві. / Н. Власюк, Я. Карман // Право і громадянське суспільство. – [Електронний ресурс]. URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/207-deyaki-osnovy-ponyattya-hibrydna-viyna-v-mizhnarodnomu-pravi-vlasiuk-v-v-karman-ya-v>
87. Тодоров І. Внутрішні витоки та зовнішні чинники російської агресії на Донбасі / І. Тодоров // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / Упор. П. Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016. – С. 250- 256.
88. Тодоров І. Руйнація правових засад міжнародної безпеки і реакція з боку ЄС та НАТО / І. Тодоров // *Miedzynarodowe konsekwencje konfliktu zbrojnego na Ukrainie* Redakcja naukowa Tadeusz Kubaczyk, Slawomir Piotrowski, Marek Zyla. – Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2017. – С. 200-213.
89. Тодоров І. Спроби руйнації Росією системи міжнародних відносин та реакція Заходу / І. Тодоров // *Тисячоліття – Millennia: [науковий щорічник]*. – Вип. 3. – 2016 / Редкол.: Н. М. Жулканич, В. Є. Задорожний, Л. І. Капітан, Р. А. Офіцинський (гол. ред.) та ін. – Ужгород: Гражда, 2016. – С. 58-66.
90. Динис Г. Сучасні гібридні збройні конфлікти (приклад агресії Російської Федерації проти України) / Г. Динис. // *Геополітика України: історія та сучасність*. – 2016. – № 2. – С. 108-112.
91. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: [монографія] / І. П. Рущенко. – Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015. – С. 268.

92. Галака О. М., Ілляшов О. А., Павлюк Ю. М. Основні тенденції розвитку та ймовірні форми воєн і збройних конфліктів майбутнього / О. М. Галака, О. А. Ілляшов, Ю. М. Павлюк // Наука і оборона.– 2007.– № 4.– С. 10–15.
93. Ілляшов О. А. Війни майбутнього як об'єкт наукових досліджень / О. А. Ілляшов // Наука і оборона.– 2008.– № 2.– С. 36–40.
94. Арзумян Р.В. Определение войны в 21 веке. Обзор XXI ежегодной конференции по стратегии Института стратегических исследований Армейского военного колледжа, 6-8 апреля 2010 / Р.В. Арзумян. – Ереван, 2011. – С.60 с.
95. Горбунов В. Н., Богданов С. А. О характере вооруженной борьбы в XXI веке / В. Н.Горбунов, С. А. Богданов // Воен. мысль.– 2009.– № 3.– С. 2–25.
96. Хамзатов М.М. Влияние концепции сетецентрической войны на характер современных операций / М.М. Хамзатов // Военная мысль. – 2006. – № 7. – С. 13–17.
97. Davis J.R. Defending Future Hybrid Threats / J.R. Davis // Military Review. – Fort Leavenworth, September-October 2013. – No.5. – P. 21- 29.
98. Гібридна війна: реальне явище або історичний міф? [Електронний ресурс]. URL: <https://naked-science.ru/article/history/gibridnaya-voyna-realnoe-yavlenie>
99. Певцов Г.В. Реалізація підходів інформаційної війни Російською Федерацією в сучасному інформаційному просторі України / Г.В. Певцов, С.В. Залкін, С.О. Сідченко, А.М. Гордієнко, К.І. Хударковський // Наука і техніка Повітряних Сил. – Х.: ХУПС. – 2014. – № 2(15). – С. 10-13.
100. Війна на Донбасі: реалії та перспективи врегулювання. [Електронний ресурс]. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf
101. The Inclusive Development Index 2018 Summary and Data Highlights. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.itu.int/en/council/planning/Documents/Annual-report-2018.pdf>

